

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsinin hüquqi
aspektləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Qəhrəmanova Səkinə Yaşar

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d. , dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ____ ” _____ 2019-cu il

**“Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsinin hüquqi
aspektləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Qrup: 30

Magistrant

Qəhrəmanova Səkinə Yaşar

imza

Elmi rəhbər

i.e.n., dos. İsayev Söhrab Zülfüqar

imza

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., b.m. Hübətova Suqra İnqilab

imza

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi

imza

Legal aspects of bankruptcy of financial and credit organizations in Azerbaijan

Summary

In order to avoid bankruptcy today, it is necessary to find out the risks and disadvantages that financial and credit organizations can face, as well as identify the unexpected and unwelcome factors that come to their end in order to recover financial stability.

On the other hand, the activities of finance and credit organizations are regulated by the state and their insolvency proceeds on a legal basis. Taking into consideration the recent events in financial and credit institutions in Azerbaijan, it is very important to regulate the risk of bankruptcy of financial and credit organizations in our country and the state regulation of this process. Taking into account the above mentioned, the analysis of the legal aspects of bankruptcy in financial and credit institutions was carried out in Azerbaijan.

Relationships between macroeconomic processes with the status of financial and credit organizations have been studied. For these purposes, the impact of financial and credit organizations' activities on income distribution, employment, balance of payments and the impact of financial freedom on the crisis were highlighted.

Later, the necessity of state regulation of the activities of financial and credit organizations was highlighted and the legislative acts that ensure their activity in Azerbaijan were systematized. The main features of some of the laws included in this system are highlighted. The trends in the use of economic instruments to reduce the risk of bankruptcy of financial institutions and the use of foreign experience against the bankruptcy of these organizations have been analyzed.

Keywords: bankruptcy, finance and credit institutions, insurance, legal regulation, Azerbaijan

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AB	Avropa Birliyi
AMB	Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
BOKT	Bank olmayan kredit təşkilatları
ƏSF	Əmanətlərin Sığortalanması Fondu
İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
İEOÖ	İnkişaf etməkdə olan ölkələr
MBNP	Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasında
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜMM	Ümumi Milli Məhsul

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	7
I Fəsil	MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARININ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	10
1.1	Maliyyə-kredit təşkilatlarının təşəkkülü və onların təşkilinin əsas formaları.....	10
1.2	Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin vəziyyəti ilə makroiqtisadi proseslərin əlaqəliliyi.....	16
1.3	Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi.....	22
II Fəsil	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MALİYYƏ-KREDİT QURUMLARININ FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏŞKİLATİ HÜQUQİ MEXANİZMİ.....	30
2.1	Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətini təmin edən qanunvericilik aktları sistemi.....	30
2.2	Respublikamızda müflisləşmiş maliyyə institutları və onların ölkə iqtisadiyyatına təsirinin təhlili.....	37
2.3	Əmanətlərin sığortalanması fondunun fəaliyyətinin öhdəliklərin icrası baxımından qiymətləndirilməsi.....	44
III Fəsil	MALİYYE-KREDİT TƏŞKİLATLARININ MÜFLİSLƏŞMƏSİNDƏN İRƏLİ GƏLƏN PROBLEMLƏRİN HƏLLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	51
3.1	Kredit institutlarının müflisləşməsi ilə bağlı qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	51
3.2	Maliyyə institutlarının müflisləşmə riskinin azaldılmasında iqtisadi vasitələrdən istifadə istiqamətləri.....	58
3.3	Maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsinə qarşı xarici təcrübədən istifadə istiqamətləri.....	65
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	73
	İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	76
	Cədvəllərin siyahısı.....	80
	Şəkillərin siyahısı.....	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müflisləşmə proseduru maliyyə-kredit təşkilatlarının uğursuz fəaliyyətinin ən yekun mərhələsini ifadə edir. Açıq bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit təşkilatlarının iqtisadi aspektdən müstəqilliyə sahib olub onu qoruya bilməsi həm debitorlar, həm də əmanətçilər qarşısında məsuliyyət daşdığını özündə xarakterizə etməkdədir. Bundan başqa kommersiya təşkilatlarının əməkdaşlıq etdiyi tərəfdaşların etibarlı olub yüksək imicə sahib olmasını ən əhəmiyyətli faktorlardan biri kimi hesab etmək mümkündür. Bunun əhəmiyyətli səbəbi isə, işgüzar münasibətlər çərçivəsində əməkdaşlıq edən bütün biznes tərəfdaşları digər tərəfdaşların üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərini zamanında və tam həcmdə icra etməsini istəyirlər. Ancaq maliyyə-kredit təşkilatları daxili amillərlə yanaşı xarici amillərin də təsiri nəticəsində müflisləşmə ilə üzləşə bilirlər. Xüsusilə iqtisadiyyatda baş verən dövrü böhranlar bəzən domino təsiri yaradaraq maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşmə ilə qarşılaşmasına səbəb ola bilər.

Günümüzdə qaçınılmaz olan müflisləşmə maliyyə-kredit təşkilatlarının qarşılaşa biləcəyi riskləri və kənarlaşmaları proqnozlaşdırmağı, habelə onların fəaliyyəti zamanı qarşılarına çıxan gözlənilməz və arzuolunmaz amilləri aşkar edərək maliyyə sabitliyini bərpa etmənin yollarını tapmalıdır. Digər tərəfdən maliyyə-kredit təşkilatlarının əməliyyatları dövlət tərəfindən tənzimlənir və onların müflisləşmə prosesi hüquqi əsaslarla aparılır.

Yuxarıda qeyd edilənləri və Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarında son dövrdə baş verən hadisələri diqqətə alaraq ölkəmizdə maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşmə riskinin və bu prosesin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin mühimliyi hazırlanmış dissertasiya mövzusunun aktuallığını açıq şəkildə göstərir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşmə riski ilə üzləşməsini, ona təsir edən amilləri, riskləri, habelə onların idarəedilməsi/tənzimlənməsi metodlarını tədqiq edən bir çox alim vardır. Bu alimlər sırasında xarici tədqiqatçılardan İ.Türk, G.İ.Orkut, L.T.Mirer, M.V.Kapur, B.J.Eaton, T.P.Krugman, E.İ.Blank, A.E.Symons, G.S.Wallace, T.H.Bakgaard,

F.R.Bergman,D.A.Barbara, K.D.Klevmaken, J.H.Sachı vurğulamaq olar. Digər tərəfdən bu mövzu ölkəmizin bir çox alimi tərəfindən də geniş öyrənilmişdir. Bu alimlərdən xüsusilə M.Həsənli, H.Həsənov, D.Bağirov, S.Abbasov, Z.Məmmədov və başqa tədqiqatçıları vurğulamaq olar.

Tədqiqat işinin məqsədi. Hazırlanmış bu işdə məqsəd Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarında müflisləşmənin hüquqi aspektlərini araşdırmaqdır. Qarşıya qoyulmuş bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqat işinin vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir. Bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- Maliyyə-kredit təşkilatlarının təşəkkülü və onların təşkilinin əsas formalarının araşdırılması;
- Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin vəziyyəti ilə makroiqtisadi proseslərin əlaqəliliyinin verilməsi;
- Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyinin araşdırılması;
- Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətini təmin edən qanunvericilik aktlarının sistemləşdirilməsi;
- Respublikamızda müflisləşmiş maliyyə institutları və onların ölkə iqtisadiyyatına təsirinin təhlilinin aparılması;
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun fəaliyyətinin öhdəliklərin icrası baxımından qiymətləndirilməsi;
- Kredit institutlarının müflisləşməsi ilə bağlı qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Maliyyə institutlarının müflisləşmə riskinin azaldılmasında iqtisadi vasitələrdən istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsinə qarşı xarici təcrübədən istifadə istiqamətlərinin verilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Maliyyə-kredit təşkilatları tədqiqatın obyektini, Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsi, onların fəaliyyətinin hüquqi aspektləri isə predmetini təşkil edir.

İşin praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycanda mövcud iqtisadi şərait maliyyə-

kredit təşkilatlarının müflisləşməsi sahəsində hüquqi tənzimlənmə vasitələrini, onların əməliyyatlarına nəzarəti və bu sahədə sığorta əməliyyatını sistemli şəkildə analiz edən biliklərin əldə edilməsidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Mövzuya aid ən yeni statistik məlumatlar araşdırılaraq cari vəziyyət real olaraq analiz edilmiş, tənqidi yanaşmalara da yer verilərək maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsi və ölkəmizdə bu istiqamətdə atılan addımlar sistemləşdirilmişdir.

Tədqiqatın metodu. Aparılmış işdə iqtisadi təhlildə istifadə edilən metodlar tətbiq olunmuşdur. Bunlara sistemli və müqayisəli təhlil, sintez olmaqla mühüm təhlil metodlarını göstərmək mümkündür.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Bu işin hazırlanmasında bir çox yerli və xarici elmi əsərlər istifadə edilmişdir. Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətilə əlaqədar informasiya əsasən bu mövzunu tədqiq edən ədəbiyyatlardan və qanunlardan istifadə edilərək hazırlanmışdır.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyəti ilə bağlı informasiya isə əsasən Statistika Komitəsinin, Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun, Mərkəzi Bankın elektron səhifəsində yerləşdirilmiş məlumatlardan və bəzi qanunlardan istifadə edilərək hazırlanmışdır.

Tədqiqat işinin həcmi. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olub, 81 səhifədir. İşdə 10 cədvəl, 11 şəkil hazırlanmışdır.

I Fəsil MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARININ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Maliyyə-kredit təşkilatlarının təşəkkülü və onların təşkilinin əsas formaları

Maliyyə-kredit təşkilatları, əsas aktivləri əsasən maliyyə vasitələrindən formalaşan, fəaliyyətləri bunlar arasında baş verən və beləliklə də gəlirlərini böyük ölçüdə maliyyə vasitələri ilə bağlı əməliyyatlardan əldə edən təşkilatlardır.

Maliyyə-kredit təşkilatlarının əsas xüsusiyyəti, balansının aktiv və borclardan formalaşmasıdır. Bu xüsusiyyət, maliyyə-kredit təşkilatlarını sənaye təşkilatlarından fərqləndirməkdədir. Maliyyə-kredit təşkilatlarının əsas maliyyə vasitələri kreditlər, ipoteka sənədləri, hissə sənədləri, bankın əmanət hesabları, yığım və kredit hesabları, sığorta ödəmələri və s.dır (A.D.Kunt, T.Beck və P.Honohan, 2008).

Tarixdə maliyyə-kredit təşkilatlarının təşəkkülünə nəzər salsaq, bankçılıq fəaliyyətlərinin başlanğıcının, iqtisadi pul vahidinin tədavül vasitəsi olaraq hələ istifadə edilməyə başlanmadığı ilk çağlara qədər uzandığı görülür. O dövrdə mallarını müxtəlif təhlükələrdən qorumaq istəyən insanlar bunları məbədlərə verirdilər. Din adamları isə onlara əmanət edilən bu aktivləri, sabit saxlamayıb başqalarına borc verirdilər. Bu səbəblə tarixdəki ilk bankların məbədlər, ilk bankçıların isə din adamları olduğu söylənə bilər (Mishkin, 2007: s. 23).

Sonrakı dövrlərdə bu vəzifələri hökmdarlar yerinə yetirməyə başladılar. Zamanla insanlar arasında alış-verişin genişlənməsi, əllərində olan malları digər mallar ilə dəyişməsi bir ödəniş vasitəsinə ehtiyac yaratdı. Ticarətin inkişafı ilə başqa yerlərdə olan alıcılardan ödənişlərin toplanması, qiymətli metalların daşınmasında çətinliklər və risklər, mədənlərin təhlükəsiz yerlərdə saxlanması, nişyə mal istəyən alıcı ilə və malların dəyərini əvvəlcədən istəyən satıcıların münasibətlərinin tənzimlənməsi kimi məsələlər bankların ortaya çıxmasına gətirib çıxaran əsas amillər olmuşdur (Madura, 2010: s. 12).

Bankçılığın başlanğıcı e.ə.3500-cü ilə qədər gedir. Sümer, Babil və qədim

Yunan sivilizasiyalarında bankçılıq fəaliyyətinə oxşar fəaliyyətlərin aparıldığı aşkar edilmişdir. Pulun ixtirasına paralel olaraq, dənizçiliyin və ticarətin inkişafı bankçılığın da inkişaf etməsinə səbəb oldu (Yetiz, 2016: s. 109).

Ticarətin inkişafı, beynəlxalq səviyyədə tanınması və pul ilə əlaqəli təşkilatların formalaşması sənədlərin formalaşdırılmasını zəruri etdiyindən, ilk növbədə sərtaflar ortaya çıxdı. Buna görə, sərtafları bankir və bankların qabaqcılları kimi xarakterizə etmək mümkündür. Bank sözü italyanca “banco” sözündən, sərtafların öz işlərini həyata keçirdikləri “stol” sözündən götürülmüşdür.

Bu sərtafların bəziləri öz öhdəliklərini icra etmədikdə və iflas etdikdə, xalq onların bancolarını qıradı. Buna görə qərb dillərində iflas edən insanlar “banco” sözündən yaranmış “bankrupt” adlanır. Sərtafların öz fəaliyyətlərini genişlətməsi, depozitləri qəbul etməklə bərabər, həmçinin transfer əməliyyatlarını həyata keçirməsi, müştərilərə kredit vermələri isə bunların iş yerlərini “transfer banklara” çevirmişdir. Pul ticarəti, əsl mənasında, mal və kapitalın ticarətində iştirak edən təbəqələrlə, sələmçilər və tacirlərdən formalaşan burjuaziya ilə birlikdə yaranmışdı. Ticarət kapitalının inkişafı, bankın bir təşkilat kimi iqtisadi həyatının mühüm elementinə çevirmişdir. Sənaye inqilabı isə bank sektorunun sürətli inkişafına səbəb olmuşdu (Prasad, Rajan və Subramanian, 2017: s. 32; Miskin və Stanley, 2015).

İlk modern bankın Amsterdam Bankı və Venesiya Bankı olduğu vurğulanır. Onların fəaliyyət göstərdiyi ilk dövrdə günümüzün bank təşkilatları ilə əhəmiyyətli bir oxşarlığının olmadığı qeyd edilir. Venesiyada respublika müharibə apardığı zaman pul vəsaitləri azaldığı üçün kredit götürməyə məcbur olmuşdur. Kredit üçün əmanət qoymuş şəxslər məcburi olaraq borc verdikləri ümumi məbləğin illik dörd faizi həcmində gəlir əldə edirdilər. Bu faizin ödənilməsi üçün dövlət gəlirinin müəyyən sahələrindən vəsait ayrılırdı. Bu kredit əməliyyatlarını idarə etmək üçün “Chamber of Loans” adında bir qurum yaradılmış və ödənişlərin vaxtında təmin edilməsinə nəzarət edirdi. Venesiya Bankı rəqibi olmadan uzun müddət fəaliyyət göstərə bilmədi, belə ki, XV əsrin əvvəllərində oxşar təşkilatlar Cenova və Barselona şəhərlərində yaradılmışdı. Həmin tarixdən etibarən günümüze qədər

bank təşkilatları başda olmaqla maliyyə-kredit təşkilatları genişləmiş və iqtisadiyyatın bütün sahəsini əhatə etməyə başlamışdır (Hildreth, 2015: s. 6-7).

Cədvəl 1. Bank təşkilatlarının təşəkkülü

Tarixdə ilk bank	İlk bank qanunvericiliyi	Bankın inkişafı və nəzarəti	Milad	İlk müasir bank	Çek və bankotdan istifadə	Goldsmithlər və Sertifikatı	İlk Mərkəzi Bank	Müasir bankların başlanğıcı
3500	2000	1000	0	1609	1637	1640	1694	1907
E.Ə.3500	Sümer və Babiliyadakı məbədlərdə rahiblərin borc verdiyi haqqında bank sənədləri tapılmışdır.							
E.Ə.2000	Eshunnanca Krallığı ilk bank qanunvericiliyini hazırlamış və faiz dərəcəsi 20% tətbiq edilmişdi. Hammurabi qanunları, kredit vermək, əmanət toplanması, komissiya əməliyyatları nəzərdə tutulmuş, kredit sənədləri killər üzərində 2 nüsxədə yazılmışdır.							
E.Ə.1000	Erkən və Orta əsrlərdə Yunanlılar, Romalılar və Misirlər bankçılığı inkişaf etdirdiklərində, köhnə Misirdə faizlər məhdudlaşdırılmış və qədim Yunanıstanda bank nəzarəti başlanmışdır.							
1609	İlk modern Amsterdam bankı olan "Amsterdam Bankı" təsis edilmişdir.							
1637	Venesiya Bankı qurulmuş, çek istifadə edilmişdir.							
1640	İngiltərə Kralı tərəfindən tacirlərin qızılı müsadirə edildikdən sonra, qızıl "goldsmith" adlı tacirlərə sertifikatlar müqabilində verməyə başladı.							
1694	İngiltərə Mərkəzi Bankı (İlk Mərkəzi Bank) yaradıldı.							
1907	Sistem, Federal Ehtiyat Bankı ilə (ABŞ Mərkəzi Bankı) yetkinləşmiş və müasir bir bank sistemi yaranmışdır.							

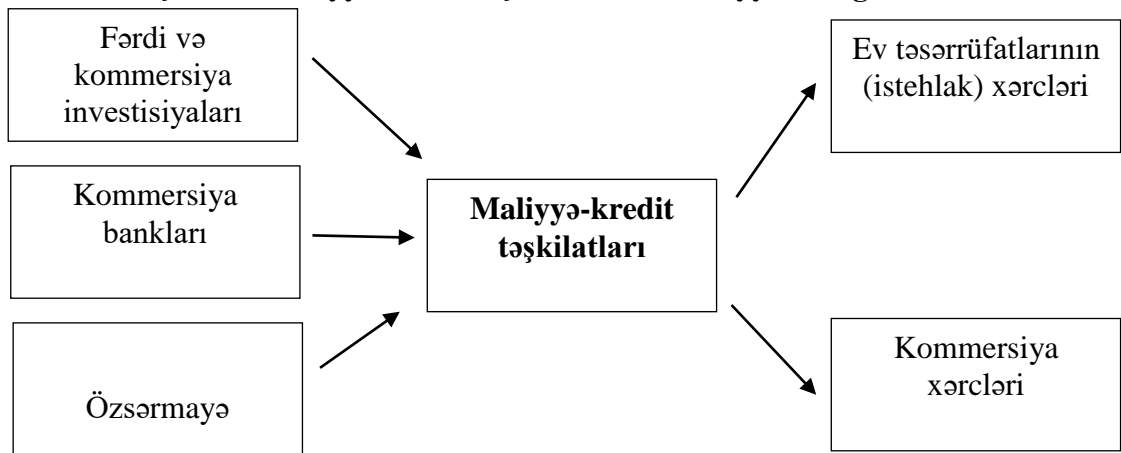
Mənbə: A.Nurhan, Bankacılık Uygulamaları, Andol Yayın, 2.nəşr, 2012, s.21-22.

Günümüzdə maliyyə-kredit təşkilatlarının cəmiyyətin inkişafında rolunun böyük olduğu daima vurğulanmaqdadır. Onların fəaliyyət sahəsi - informasiya və likvidlik xərclərini, habelə qiymət riskini azaltmaqdır. Bundan başqa, bu təşkilatlar əməliyyat xərclərini azaldır. Maliyyə-kredit təşkilatlarının makroiqtisadi faydaları isə maliyyə resurslarının mobilliyinin təmin edilməsi, kredit ödənişlərini, əmanətlərin gələcək nəsillərə ötürülməsi və ödəniş xidmətləri ilə bağlıdır. Maliyyə-kredit təşkilatlarının iki əhəmiyyətli funksiyası vardır. Bunlar vasitəçilik funksiyası və aktivlərin dəyişdirilməsi funksiyasıdır (Haan, Sumner, Yamashiro, 2007).

Maliyyə təşkilatları əvvəllər daha çox ixtisaslaşmış idilər. Hər bir maliyyə təşkilatının növü müştərilərinə müəyyən qrup bir xidmət təklif edirdi. Qeyri-mərkəzləşmə, kompüter texnologiyasının inkişafı və iqtisadi şərtlər bu müəssisələri yalnız müəyyən qrup xidmət göstərməkdən uzaqlaşdırıb, xidmətlərini genişləndir-

mələrinə səbəb olmuşdur.

Şəkil 1. Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyət döngüsü

Mənbə: TJeff Madura, Financial Markets and Institutions, 9. Nəşr, 2010, South Western Cengage Learning, səh.71

Ədəbiyyatlarda maliyyə təşkilatları müxtəlif meyarlara görə qruplaşdırılır. Bunlardan ilk yanaşmaya görə maliyyə-kredit təşkilatları üç qrupa bölünür. Bunlar banklar, kapital bazarında fəaliyyət göstərən maliyyə qurumları, yarı maliyyə təşkilatlarıdır. Başqa bir yanaşmada isə maliyyə bazarları pul bazarları və kapital bazarı olmaqla iki qrupa ayrıldığı kimi, pul yaradan və pul yaratmayan maliyyə təşkilatlarına da ayrıla bilər (Yılmaz, 2018).

Beləliklə, müxtəlif perspektivlərdən təsnif edilən maliyyə təşkilatları pul yaratması aspekti nəzərə alındıqda, onlar iki qrupa ayrılır və onların əsas xüsusiyyətlərinə nəzər salmaq.

Pul yaradan maliyyə təşkilatları: Pul yaradan maliyyə təşkilatları fond tələb və təklifinin böyük bir hissəsini təmin edən və satınalma gücü yaradan təşkilatlardır. Maliyyə bazarlarında maliyyə vasitəçiliyi aparan təşkilatlar arasında ən yüksək səmərə və əhəmiyyətə malik olan maliyyə institutları məhz pul yaradan maliyyə təşkilatlarıdır. Ölkəmizdə pul yaradan təşkilatlar siyahısına Mərkəzi Bankı ilə kommersiya banklarını aid etmək mümkündür.

Mərkəzi bankları - ümumiyyətlə, digər təşkilatlardan ayıran əsas xüsusiyyət onun emissiya hüququna sahib olmasıdır. Banklara banknotların verilməsinin tanınması, banknotlarda birmənalılıq təmin etmək, dövlətin müəyyən etdiyi məqsədlərə uyğun olaraq pul və kreditin həcmi tənzimləmək baxımından

vacibdir (Goodhart, 2011: s. 142).

Mərkəzi Banklar ölkədə pul, kredit, həmçinin valyuta siyasətini müəyyənləşdirib həyata keçirən qurumlardır. Banklara banknotların verilməsinin tanınması, banknotlarda birmənalılığı təmin etmək, dövlətin təyin etdiyi məqsədlərə görə pul və kreditin həcmi tənzimləmək baxımından vacibdir. Mərkəzi banklar həm də bankların likvidlik ehtiyaclarını ödəyən, iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun olaraq pul və kredit həcmi tənzimləyən və iqtisadiyyata yönəldən təşkilatlardır.

Kommersiya bankları - kommersiya bankları tam xidmət göstərən banklar hesab edilir və onlar geniş xidmətlər təklif edirlər. Kommersiya bankçılığı termini ümumiyyətlə depozitləri qəbul edən kredit təşkilatlarına aiddir. Bütün əmanət banklarının əsas funksiyası pul toplamaq və borc verməkdir. Kommersiya banklarının fond resurslarını əsasən qısamüddətli depozitlər, fondlardan istifadəni isə müəssisə kreditləri formalaşdırdığı üçün ticarət bankları pul bazarının əsas təşkilatı kimi qəbul edilir. Bank sistemində kommersiya banklarının ən mühüm fəaliyyətlərindən biri qeydə alınmış pulların yaradılmasıdır (G.Nicoló, P.Honohan və A.Ize, 2013: s. 79).

İştirak Bankları - iştirak bankları əsasən, dini inanclarına uyğun olaraq faiz gəlirlərini qəbul etməyən vahidlərin yığımlarını mövcud sistemə daxil etmək məqsədilə yaradılmış təşkilatlardır. Bu təşkilatlar mənfəət-zərər hesabı formasında topladıqları vəsaitləri müxtəlif tərəfdaşlıq adı altında istifadə edirlər. Bu banklara “Faizsiz Bankalar”, “İslam Bankları” da deyirlər.

Pul yaratmayan təşkilatlar: Pul yaratmayan maliyyə təşkilatları, özləri satınalma gücünü yaratmadan topladıqları vəsaitləri borc verən təşkilatlardır. İnvestisiya bankları uzunmüddətli vəsait təmin etmək məqsədilə maliyyə aləti istifadə edərək, artıq fondları olan fərdlər və təşkilatlar arasında vasitəçilik edən maliyyə institutlarıdır. İnkişaf bankları inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf səylərini dəstəkləmək, xarici ölkələrdən, xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrdən texnologiya və kapital köçürmələrində həm yerli və həm də xarici qurumlara yardım etmək və kapital bazarlarının tərəqqisini təmin etmək məqsədilə yaradı-

lan maliyyə qurumlarıdır.

Sığorta Təşkilatları - gələcəkdə yarana biləcək zərərlərin azaldılması və ya aradan qaldırılması ilə məşğul olan təşkilatlar.

Vasitəçi təşkilatlar - vasitəçi təşkilatlar maliyyə bazarlarında həm ilkin, həm də ikincil bazarlar kimi fəaliyyət göstərə bilən təşkilatlardır.

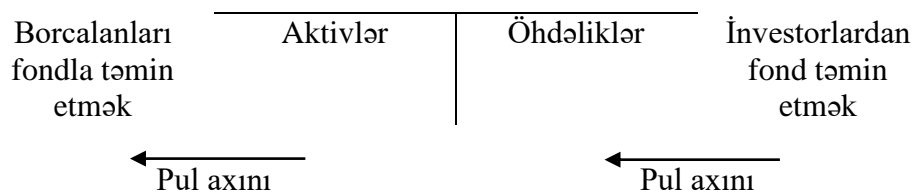
Qiymətli kağızlar birjası - birjada siyahıya alınmış maliyyə alətlərinin satıldığı, təşkil olunduğu bazar yerləridir.

Faktoring şirkətləri - alınacaq ödənişlərin müddətindən əvvəl nağd pula çevrilməyinə imkan verən maliyyə şirkətləridir.

Lizinq şirkətləri - mülkiyyəti özlərində olan bir varlığı istifadə etmə haqqını müəssisələrə verərək, onları maliyyələşdirməkdədir.

Göründüyü kimi maliyyə təşkilatları iqtisadiyyatda müxtəlif formalarda qarşımıza çıxır, müxtəlif funksiyalar və xidmətlər göstərir. Əvvəlcədən də qeyd edilmiş olduğu kimi bir çox maliyyə təşkilatı bazarda maliyyə vasitəçiliyi rolunu oynayır. Yəni, borcverənlərlə borcalanlar arasında əlaqə qurmağa kömək edir. Bu asılılığı balans hesabatının vasitəsilə aşağıdakı kimi əks etdirmək olar:

Şəkil 2. Maliyyə-kredit təşkilatlarının balans hesabatı

Mənbə: James P. Dow, Financial Institutions, Notes: FIN 303, 2015, s.22

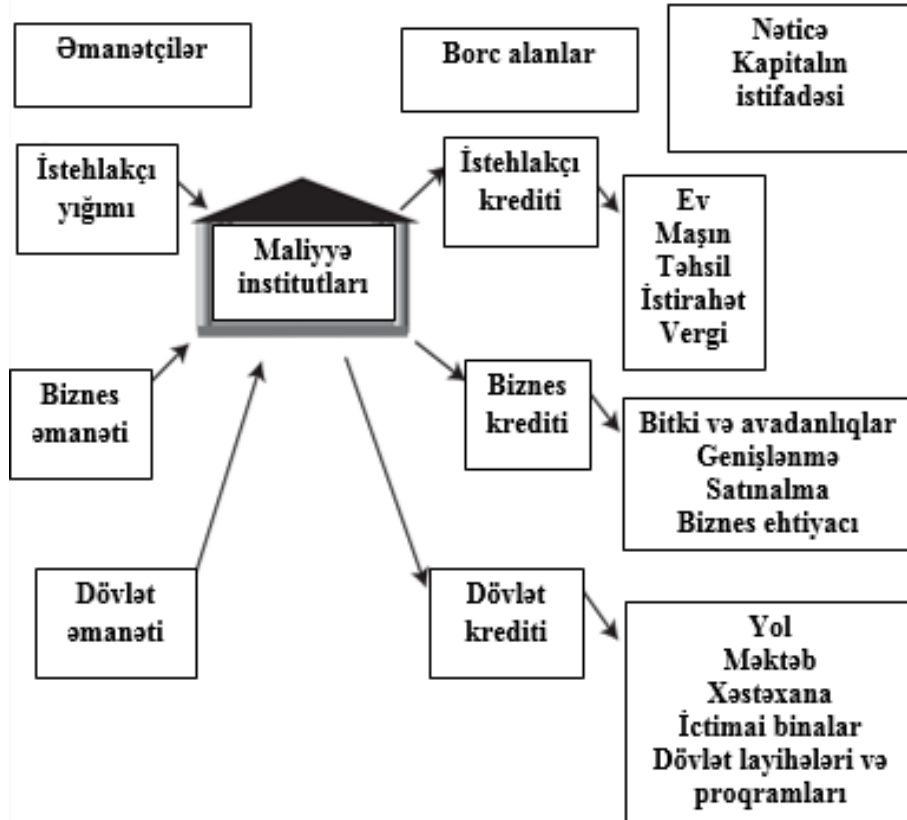
Beləliklə, Şəkil 2-dən də görüldüyü kimi maliyyə-kredit təşkilatlarının balans hesabatında pul axınlarının daima hərəkəti iqtisadiyyatda kreditlə maliyyələşdirilən investisiyanın genişləndirilməsi prosesinə xidmət edərək, maliyyə-kredit təşkilatlarının mobilliyini qoruyacaqdır. Bu baxımdan xüsusilə investisiya-yığım əlaqəsinin tənzimlənməsi və maliyyə sektorunun müxtəlif səviyyələri düzgün formada qarşılıqlı surətdə əlaqədə olmalıdır.

1.2. Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin vəziyyəti ilə makroiqtisadi proseslərin əlaqəliliyi

İqtisadi sistemlər maliyyə-kredit təşkilatları olmadan fəaliyyətlərini optimal formada göstərə bilməzlər. Bu təşkilatlar hər biri (kommersiya bankları, əmanət və kredit ittifaqları) istehlakçılar, sahibkarlar və dövlət arasında maliyyə resurslarının axını iqtisadiyyatın bütün sahələrində təmin edir (Goodhart, 2010).

İnsanlar banka pul qoyduqlarında, bu pul bir kassada sabit saxlanılmır. Banklar isə digər istehlakçılara və sahibkarlara borc pul verir. Bu resurs iqtisadiyyatda yeni avtomobillərin, evlərin, təhsil ödənişlərinin və digər ehtiyacların maliyyələşdirilməsində istehlakçılara borc verilərək iqtisadiyyatın canlı tutulmasına kömək edir. Sahibkarlar isə borc alaraq yeni avadanlıqlar ala, həm də fəaliyyətlərini genişləndirə bilirlər. Dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları yeni magistral yollar, məktəblər və xəstəxanaları maliyyə-kredit təşkilatlarından aldıkları resurslarla təmin edə bilər. Bir sözlə, maliyyə-kredit təşkilatları istehlakçılar, investorlar və dövlət arasında qarşılıqlı əlaqə yaradaraq iqtisadiyyatı daima canlı saxlayır.

Şəkil 3. Maliyyə-kredit təşkilatları arasında pul axını

Mənbə: R.Barro və S.Martin, Economic Growth, 4 edit., Cambridge, 2012

Maliyyə-kredit təşkilatları olmadan, istehlakçılar yəqin ki pullarını bir döşək altında saxlayırlar və ya təhlükəsiz bir şəkildə seyfdə saxlayırlar. Bu halda pul asanlıqla dövr edə bilmir. Bu halda istehlak xərcləri üçün fondlar mövcud olmur. Mal və xidmətlərə olan tələbat isə aşağı düşəcəkdir. Müəssisələr isə əlavə maliyyə resursu əldə etməkdə çətinlik çəkəcəkləri üçün fəaliyyətlərini modernləşdirə və yeni məhsullarını istehsal edə bilməyəcəklər. Bu şərtlər daxilində isə iqtisadiyyat yavaşlayacaqdır. Görüldüyü kimi, iqtisadiyyat pul axınından və xidmətlərin maliyyə-kredit təşkilatlarından asılıdır.

Beləliklə, maliyyə-kredit təşkilatları aşağıdakı xidmətlərin birini və ya bir neçəsini yerinə yetirirlər (Mishkin və Eakins, 2015: s. 57-58):

1. Maliyyə aktivlərinin mübadiləsini həyata keçirirlər. Məsələn, kommersiya bankları əmanətləri yığır, topladıqları əmanətlər ilə kredit verir və ya dövlətlərin ya da şirkətlərin buraxdığı istiqrazlar, səhmlər kimi aktivlərə investisiya qoyurlar.

2. Müştərilərin hesablarına və öz hesablarına maliyyə aktivlərini dəyişirlər.

3. Müştərilər üçün yeni maliyyə alətlərini hazırlayırlar və bu maliyyə alətlərinin digər bazar iştirakçılarna satılması.

4. Bazar iştirakçılarna investisiya məsləhətlərinin verilməsi.

5. Bazar iştirakçılarının investisiya portfellerinin idarə edilməsi.

6. Pul siyasətinin həyata keçirilməsinə vasitəçilik etmək.

7. Kredit bölgüsü və rifah transferini təmin etmək.

8. Çek, EFT, kredit kartı, Fedwire, Western Union kimi ödəniş xidmətlərini təqdim etmək.

9. Kiçik investorların yüksək miqdarda gəlir əldə etmələrinə imkan yaratmaq və sərmayəni yaymaq.

Maliyyə-kredit təşkilatları iqtisadiyyatda müxtəlif xidmətlər göstərərək iqtisadiyyatın inkişafına Şəkil 4-dəki kimi təsir edir.

Şəkil 4. Maliyyə-kredit təşkilatlarının iqtisadiyyatın inkişafına təsiri mexanizmi

Mənbə: Ross Levine, 2007

Maliyyə-kredit təşkilatlarının məşğulluğa təsiri: İqtisadi ədəbiyyatda məşğulluq ilə əlaqədar bir çox tədqiqat aparılmışdır. Bu tədqiqatların nəticəsində, məşğulluğa təsir edən makroiqtisadi amillər sırasında artım, qiymətlərin ümumi səviyyəsi, ödəniş balansı və real kapital qoyuluşu göstərilməkdədir.

Aghion və Howitt fikrinə görə, maliyyə liberallaşması nəticəsində maliyyə-kredit təşkilatlarının apardıqları fəaliyyəti genişlənməkdə və iqtisadi artım artmaqdadır. Reallaşan iqtisadi artımla məşğulluq dərəcəsi arasında müsbət bir əlaqə vardır. Artım nəticəsində genişləyən iş imkanları kapitalın gəlirliliyini artırmasına, təbii olaraq işsizlik səviyyəsinin də azalmasına meyli olmasına səbəb olur. Buna görə, bu prosesin nəticəsində məşğulluq balansının səviyyəsi friksional işsizlik tendensiyasının azalması nəticəsində birbaşa, yeni iş yerlərinin qurulması prosesi nəticəsində isə dolaylı olaraq artmaqdadır (Nurhan, 2012: s. 25).

Toche (2001) görə, maliyyə-kredit təşkilatlarının effektiv fəaliyyəti məhsuldarlığın artmasına müsbət təsir edir. Məhsuldarlıqla əmək haqqı paralel olaraq artdıqda uzunmüddətli böyümə və məşğulluq arasında müsbət bir əlaqə yaranır. Bu halda, əmək haqqının tənzimlənməsi gecikdirilərsə, real əmək haqqının azalması aşağı keyfiyyətli əməyin istifadəsinin artmasına təsir göstərəcəkdir. Konyunktura dalğalanmalarını da işsizlik və iqtisadi artımla əlaqələndirilmiş və işsizlik və durğunluq dövrlərində ÜDM arasında mənfi bir təsir olduğu qeyd edilmişdir (TJeff Madura, 2010: s. 94).

Digər tərəfdən uzunmüddətli maliyyə dəyişkənliyi işsizliyi artırmasına baxmayaraq, böhrana çevrilməyən dalğalanmalar iqtisadiyyatda məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir edə bilər. Daveri və Tabellini ÜMM və işsizlik arasında mənfi bir əlaqənin olduğunu qeyd edir. Bu əlaqədə əsas məsələ, bazarı maliyyə resursları ilə təmin edən maliyyə-kredit təşkilatlarının faiz dərəcələri kəskin yüksəltməməsi ilə bağlıdır.

Eriksson 1997-ci ildə apardığı araşdırmada bir neçə ölkədə qısa və uzun müddətli fəaliyyətdə məşğulluğun təsirlərini araşdırmış və uzun müddətli böyümə və işsizlik arasında mənfi bir əlaqə olduğunu tapmışdı. Ancaq innovasiya təşviqləri yerinə daha çox məşğulluğun aşağı sərmayə vergisinə cəlb edilməsinin, işsizlik sığortasının təşviqlərə daha həssas olduğunu demişdir (Fabbozi və Modigliani, 2010: s. 70).

Aktar və Öztürk, 2009-cü ildə həyata keçirdikləri tədqiqatda, real investisiyaların spekulyativ olmadığı və böyümənin artdığını, həmçinin işsizliyin azaldığını tapmışdır. Uğurlu 2011-ci ildəki araşdırmasında işsizlik problemini öyrənmiş, bu problemin real böyümə, birbaşa investisiyalar və istehlakçı qiymətləri indeksi kontekstində analiz etmişdir. İşsizliklə sıralanan göstəricilər arasında uzun dövrlü bir əlaqənin olduğunu vurğulayan müəllif, maliyyə-kredit təşkilatlarının birbaşa investisiya qoyuluşlarını artırdığı üçün məşğulluğa müsbət təsir etdiyini bildirmişdir (Türk, 2015: s. 74).

Maliyyə-kredit təşkilatlarının əlçatanlığının tədiyyə balansına təsiri:
Maliyyə-kredit təşkilatlarının liberallaşmasının iqtisadi təsirləri ilə bağlı

ədəbiyyatda konkret fikir birliyi yoxdur. Buna baxmayaraq maliyyə liberallaşmasının tədiyyə balansı üzərində təsirlərinə tədqiq edən empirik bir tədqiqat yoxdur. Empirik tədqiqatlarda əsasən cari əməliyyatların davamlılığı, xarici ticarət kəsiri, məzənnə qiymətləndirməsi və s. kimi dəyişənlər ayrı-ayrılıqda istifadə edilmişdir. Bu baxımdan, maliyyə liberallaşması və xüsusilə kapital axınlarıyla bağlı əhəmiyyətli ola biləcək yanaşmalar aşağıda verilmişdir.

Weller (1999) apardığı tədqiqatda maliyyə-kredit təşkilatlarının apardıqları fəaliyyəti üzrə liberallaşmanın həyata keçirilməsindən sonra həm valyuta məzənnəsi, həm də bank böhranından daha tez təsirlənən 27 inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatı araşdırmışdı. 1973-1999-cu illəri əhatə edən araşdırmada, analizdə öyrənilmiş ölkələrin xarici valyuta böhranı ehtimalının, maliyyə dəyişkənliyinə qarşı reaksiyanın real və xarici ticarət dəyişkənlərinə görə daha yüksək olduğu tapılmışdır (C.E.Weller, 1999: s. 24).

Tədiyyə balansında baş verən mənfi saldonun səbəbləri ilə bağlı aparılmış tədqiqatda dövlətlərin sərmayənin ölkədən çıxmasına qarşı strelizasiya apararaq pul tələbinin azalmasına maneə yaratdığı, lakin bununla bərabər bu siyasətin borc tələbini artırdığını və bu səbəblə də mərkəzi bank borclarının yüksəlməsinə səbəb olduğu ifadə edilməkdədir (Macey, 2012: s. 61).

Bu istiqamətdə başqa bir tədqiqata nümunə olaraq Yazıcı'nın araşdırmasını göstərmək olar. O, Türkiyənin maliyyə liberallaşması nəticəsində maliyyə-kredit təşkilatlarının apardıqları fəaliyyət aktivləşməsi təcrübəsinin real iqtisadiyyat üzərindəki təsirlərini maliyyə bazarları daxil edilməklə bir ümumi tarazlıq modeli quraraq araşdırmışdır. O, dövlət büdcəsinin kəsrinin monetizasiya və ya istiqraz buraxaraq maliyyələşdirməsinin real məhsul, məşğulluq, faiz və məzənnə dəyişiklikləri üzərində güclü mənfi təsir göstərdiyini vurğulamışdı (Yazıcı, 2015: s. 14).

Maliyyə-kredit təşkilatlarının əlçatanlığının gəlir bölgüsünə təsiri:

İqtisadçılar gəlir bölgüsü bərabərsizliyi ilə maliyyə liberallaşması arasındakı əlaqəni geniş araşdırmışdılar. Məsələn, Birdsall (2006) apardığı tədqiqatda maliyyə liberallaşmasının gəlirlərin bölgüsünə göstərdiyi təsirin fərqli səbəblərini izah edir.

Birincisi, maliyyə sisteminin güclü olduğu ölkələrdə fərdlər optimal bölgünü həyata keçirə bildikləri üçün onların gəlirləri yüksək səviyyədədir. Digər tərəfdən, maliyyə sisteminin zəif olduğu və maliyyə-kredit təşkilatlarının liberallaşmadığı iqtisadiyyatda, maliyyə sistemi zəif olan iqtisadiyyatlar üçün yeni xərclər yaradaraq gəlirlərin effektiv bölgüsünü pozur (Nicoló, P.Honohan və A.Ize, 2013).

Wade 2001-ci ildə apardığı tədqiqatda inkişaf etmiş ölkələr ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə demoqrafik strukturun fərqli olmasının gəlir bölgüsünə təsir etdiyini tapmışdır. Digər səbəb olaraq isə bankların açıq mövqələrini göstərmişdir (Wade, 2001).

Maliyyə liberallaşdırılmasından sonra, maliyyə institutlarının xarici valyutada kredit ala bilməsi qabiliyyəti bankların açıq mövqələrinin artırılması yolu ilə mənfəətin bölgüsünə mənfə təsir göstərir. Başqa bir amil isə texnologiyanın mütəmadi olaraq dəyişməsidir. Bu dəyişiklik maliyyə bazarlarının yüksək səviyyədə inkişaf etmiş iqtisadiyyatların daha çox gəlir qazanmasına gətirib çıxarmış, bazarların qeyri-sabit olan iqtisadiyyatların isə bu vəziyyətdən mənfə təsirlənməsinə səbəb olmuşdu (Barro və Martin, 2012: s. 54).

Kuznets hipotezinə əsasən, maliyyə liberallaşdırılmasından əvvəl gəlir səviyyəsi qismən daha balanslaşdırılmış olur. Maliyyə-kredit təşkilatları liberallaşdıqca baş verən proses nəticəsində gəlir bölgüsündə ədalət pozula bilər. Ancaq ölkədə maliyyə sistemi getdikcə inkişaf edib müəyyən bir səviyyəyə çatdıqda gəlir dağılımının bərabərsizliyi azalacaqdır.

Digər tərəfdən, bəzi tədqiqatlar nəticəsində maliyyə-kredit təşkilatlarının əlçatanlığının yüksəlməsinə imkan yaradan maliyyə liberallaşmasının gəlirlərin paylanmasına təsir göstərmədiyi vurğulanır. Bu yanaşmaya misal olaraq Dolların və Kraayın araşdırmaları göstərilə bilər. Maliyyə liberallaşdırılmasından sonra artım prosesinin nəticəsində real gəlirlər üzərində bir artışı baş verir, ancaq bu təsirin güclü və ya kəskin nəticələri yoxdur (Kunt, Beck və Honohan, 2008).

Maliyyə azadlığının böhrana təsiri: Krizlər və maliyyə liberallaşması arasındakı əlaqələr bir çox nəzəri və empirik tədqiqatlarda müzakirə edilmişdir. Barton və digərləri maliyyə sisteminin müəyyən bir inkişafa çatmadan reallaşan

maliyyə liberallaşdırılmasının bazarın dəyişkən strukturuna təsir edərək böhran prosesinin yaranmasına səbəb olur. Araşdırmalarda, bank sistemi zəif tərəqqi edən ölkələrdə maliyyə böhranlarından qorunmanın mümkün olmadığı qeyd edilir.

Weller apardığı tədqiqatda, kapital hesabının liberallaşması nəticəsində, real faizlərin bu vəziyyətdən təsirləndiyi, bu mənfi mühitin bank sisteminə mənfi təsir edərək böhranların baş verməsinə səbəb olacaqdır. Wang isə 2007-ci ildə həyata keçirmiş olduğu araşdırmada, maliyyə liberallaşmasının qaçınılmaz olduğunu vurğulamış, ancaq onun planlaşdırılmalı olduğunu, və planlı formada həyata keçirilməsinin zəruriliyini vurğulamışdır (F.S.Miskin və G.E.Stanley, 2015: s.74).

Belə ki, bu sistem üçün şərait yaradılmazsa və maliyyə liberallaşması kortəbii aparılarsa, onda bu liberallaşma prosesi ölkədə bir çox maliyyə böhranının formalaşmasında aparıcı rol oynayacaqdır (J.Madura, 2010: s. 47).

Detragiachenin müxtəlif ölkələrdə apardığı tədqiqatda bank böhranları ilə maliyyə sisteminin liberallaşması arasındakı əlaqənin mövcudluğunu araşdırmışdır. Araşdırmanın nəticəsi olaraq, maliyyə liberallaşmasını systemsiz həyata keçirən ölkələrdə bank böhranlarının baş verməsi ehtimalının daha yüksək olduğunu tapmışdır. Lakin maliyyə sistemi güclü olan bir ölkədə maliyyə liberallaşmasının həyata keçirilməsinin bank böhranı riskini azaltdığını ifadə etmişdi (F.Fabbozi və F.Modigliani, 2010: s. 42).

1.3. Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi

Əvvəlki paraqrafda toxunulmuş mövzular maliyyə-kredit təşkilatlarının apardığı fəaliyyəti ilə makroiqtisadi göstəricilər arasında sıx bir əlaqənin olduğunu və iqtisadiyyatda onların mühüm funksiyalar yerinə yetirdiyini göstərir. Bütün qeyd edilənləri nəzərdən keçirərək, maliyyə-kredit təşkilatlarının funksiyalarını aşağıdakı kimi göstərmək olar (F.S.Miskin və G.E.Stanley, 2015).

✓ Resursların əlçatanlığını təmin etmək: Maliyyə-kredit təşkilatları kəsrli olanlarla fond sahiblərini milli səviyyədə və beynəlxalq miqyasda birləşdirərək resurslara əlçatanlığı təmin edir.

✓ Əməliyyat və informasiya xərclərinin azaldılması: Maliyyə-kredit təşkilatları əhəmiyyətli dərəcədə xərcləri azaldır, çünki onlar əməliyyat xərcləri, informasiya xərcləri, portfelin idarə edilməsi, bazar araşdırmaları, maliyyə təhlili və investisiya fəaliyyətləri kimi çox sayda vəsait tələb edən əməliyyatları həyata keçirir.

✓ Müddət və miqdarın tənzimlənməsi: Ümumiyyətlə, fond sahibləri az miqdarda və qısa müddətli vəsait təklif etməkdədir, maliyyə axtaranlar isə daha uzun müddətli və daha çox vəsait tələb edirlər. Maliyyə-kredit təşkilatları resurs sahiblərindən az miqdarda qısa müddətli vəsait toplaya bilər və onları uzunmüddətli və böyük miqdarda vəsait tələb edənlərə təklif edə bilər. Resursların məbləği və ödəmə müddətində həyata keçiriləcək bu çevrilməyə bankların transformasiya funksiyası da deyilir.

✓ Risklərin tənzimlənməsi: Maliyyə-kredit təşkilatları tək bir vahidin həyata keçirə bilməyəcəyi səviyyədə diversifikasiya apararaq risk tənzimləmələrini reallaşdırır. Maliyyə-kredit təşkilatlarında toplanan vəsaitləri müxtəlif riskli maliyyə alətlərinə çevirərək riski bölməsi, tək bir iqtisadi vahidlə müqayisədə daha asandır.

✓ Resursların istifadəsinin səmərəliliyinin təmin edilməsi: Maliyyə institutları sahib olduqları təcrübə nəticəsində topladıqları vəsaitləri müvafiq və prioritet sahələrə, səmərəli, faydalı sahələrə köçürərək resursların istifadəsində effektivliyi artırır.

✓ Maliyyə əməliyyatları üzrə məsləhət xidmətlərinin verilməsi: Maliyyə təşkilatları portfel analizi, bazar analizi və maliyyə təhlili kimi mövzularda həm fond təminatçılarna, həm də fond tələb edənlərə xidmət göstərə bilər.

✓ Ödəniş mexanizmini təmin edir: İnformasiya texnologiyalarının sürətli dəyişməsinə paralel olaraq pul, çek kimi ödəniş alətlərinin yerinə elektron ödəniş vasitələrinin istifadəsi artmışdır. Yaxın gələcəkdə bütün ödənişlərin elektron formada aparılacağı, nağdsız bir cəmiyyətə doğru gedildiyi düşünülür.

Sıralanan bu funksiyaların effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün maliyyə-kredit təşkilatlarının apardıqları fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruridir.

Başqa sözlə, bu təşkilatların maliyyə sistemində optimal işləməsindən məsuliyyət daşıyan, onları mütəmadi nəzarətdə saxlayan təşkilatlar olmalı və qanunvericilik bazası formalaşmalıdır. Əslində maliyyə sektorunun optimal işləməsi üçün vacib olan amillərdən biri inam faktoru olsa da bu sistemdə monitoring və nəzarət mexanizmasının hansı dərəcədə sağlam olması və güclü fəaliyyət göstərməsinə resursların zəruri sahələrə və uyğun zamanda qanunauyğun şəkildə transferinə imkan yaranacaqdır. Maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və nəzarətini həyata keçirən tənzimləmə mexanizmləri iqtisadiyyatda əsasən aşağıdakı mövzuları əhatə etməlidir:

- İnvestorların informasiya qıtlığını aradan qaldıracaq və onların fəaliyyətini təşviq edəcək tənzimləmə mexanizmləri,

- Maliyyə sisteminin sağlam fəaliyyətinə xidmət edəcək tənzimləmə mexanizmləri,

- Pul siyasətinə nəzarəti təmin edəcək tənzimləmə mexanizmləri.

Maliyyə bazarlarında baş verən hər hansı bir problem iqtisadiyyatın bütün sektorlarına mənfi təsir göstərir. Buna görə iqtisadi fəaliyyət sahələri içində fəaliyyətləri ən çox tənzimlənən və qaydaları əvvəlcədən müəyyən edilən fəaliyyət sahəsi maliyyə sahəsi olmalıdır. İqtisadiyyatda əhəmiyyətli vəzifələrə malik olması səbəbindən geniş sahəni maraqlandıran və ləğv edilməsi zamanı cəmiyyətə böyük zərər verə biləcək maliyyə sektorunda müxtəlif dövlət orqanlarının monitoringi və nəzarəti təşkil edilir.

Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatları da daxil olmaqla ümumilikdə maliyyə sektorunu tənzimləyən və nəzarət edən təşkilatlar bunlardır:

- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı,
- Maliyyə Nazirliyi,
- Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası,
- Auditorlar Palatası,
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondu.

Bu təşkilatların hər biri maliyyə sektorunda sabitliyin qorunmasında və bazarın effektiv işləməsində mühüm rola sahibdir. Adları sıralanan təşkilatlardan

başqa bu sahəni tənzimləyən ən əhəmiyyətli qanunlar bunlardır:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi
3. “Mərkəzi Bank haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
4. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. “Qiymətli kağızlar və fond birjalari haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
6. “Kredit ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
7. “Lizinq xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
8. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s.

İndi isə qısa bir şəkildə maliyyə-kredit təşkilatlarının apardıqları fəaliyyəti tənzimləyən təşkilatlara nəzər salaq.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı: Ölkədə ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı 1992-ci il fevralın 11-də yaradılmışdır. Bu qurum “Azərbaycan Respublikası Milli Bankının yaradılması haqqında” ölkə Prezidentinin Sərəncamına əsasən yaradılmışdı. Qərarın qüvvəyə mindiyi tarix (12 fevral) Bankın yaradılması tarixi kimi qeyd olunmaqdadır. 1992-ci il, 7 avqust tarixində Milli Bankın fəaliyyətini tənzimləyən ilk qanun isə “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” qanun olmuşdur.

Dövlətimizin Konstitusiyasına aparılmış əlavə və dəyişikliklər nəticəsində 2009-cu ilin 18 martında Milli Bankın adı dəyişilərək Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı olmuşdur.

2016-cı ildə Azərbaycanda reallaşdırılmış iqtisadi və institusional islahatlar və yeniliklər daxilində Mərkəzi Banka əvvəlcədən verilmiş vəzifə və səlahiyyətlər dəyişmişdir. Başqa sözlə, həmin ilin martın 4-də “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” ölkə qanununda qeyd edilmiş dəyişmələrə əsasən, maliyyə bazarında bankların apardıqları fəaliyyətlərin lisenziyalaşdırılması və onların tənzimlənməsi başqa bir quruma təhvil verilmişdir. Bu yeni yaradılmış təşkilat artıq ölkə ərazisində bankların fəaliyyətinə optimal nəzarəti həyata keçir-

rəcək qurum olaraq görülür.

Həmin dövrdən etibarən AMB-nin səlahiyyətlərinə pul və məzənnə üzrə siyasətin tənzimlənməsi, makroiqtisadi sabillik və maliyyə sabilliyinin qorunması, banklar arasında mərkəzləşmiş, habelə müxtəlif lisenziyasız aparılan ödəniş sistemlərinin tənzimlənməsi, nağd formada pul vəsaitlərinin axınının qaydalarının müəyyənələşməsinə yönəlibdir (<https://www.cbar.az/>).

Məsələn, “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2019-cu ildə və ortamüddətli dövrdə pul siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə bəyanat”da xüsusilə vurğulanmaqdadır ki, ölkə ərazisində effektiv pul siyasəti və kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsində bir neçə əhəmiyyətli daxili struktur qaydaları olmaqdadır. Burada ilk növbədə ölkə iqtisadiyyatının formalaşdırdığı strukturu, işgüzar dövrün mövcud etapları, onun şaxələnmə dərəcəsi, monetar siyasət ilə fiskal nəzarətin dərəcəsi, eyni zamanda mövcud vəsaitlərin və resursların dinamikası aid edilir. Müəssisələrdə struktur amillərinin daha effektiv makro çərçivəsinin və fiskal gücünün formalaşmasına, həm də bu resurslardan dolğun istifadə edərək dayanıqlı və davamlı iqtisadi artım xəttinin təmin edilməsinə güclü təsir göstərməkdədir. Bu cür şəraitdə effektiv pul və kredit siyasətinin yaradılması, makroiqtisadi sabilliyin dayanıqlı olmasının təmin edilməsi əsasən pul və kredit siyasətinin köməyinə əsasən fiskal siyasətin səmərəli makroiqtisadi çərçivəsində sintezindən asılıdır. Bundan başqa hər bir istiqamətdə planlaşdırılmış və artıq tətbiq edilmiş islahatlarla bağlı tədbirlərinin əlaqələndirilməsi səviyyəsinə bağlı olaraq dəyişir.

Növbəti ildə və ortamüddətli bir dövr ərzində pul-kredit siyasətinin ilin məqsədi daha sistemli və aşağı səviyyəli bir inflyasiya dərəcəsinin təmini ilə bağlıdır. Deyilənləri diqqətə alan Mərkəzi Bank, həyata keçirdiyi siyasətin tərkibində sabilləşmə xüsusiyyəti daşıyan monetar siyasət ilə məzənnə siyasətini yenə davam edərək dolaylı qaydada cəmiyyətin rifahını, iqtisadi artımını və məşğulluğunu dəstəkləməyə başladı. Növbəti dövrlərdən etibarən pul siyasətində son hədəf olaraq inflyasiyanın 2-4% aralığında saxlanılaraq qiymətlərdə sabitliyin qorunmasının Mərkəzi Bank səlahiyyətləri daxilində olacağı planlaşdırılır. Manatın

ikiterəfli qaydada məzənnəsinin dinamikasında növbəti illərdə baş verəcək inflyasiyanın aşağı dərəcəsi vacib şərt kimi qiymətləndirilir. Aparılmış hesablamalara görə demək olar ki, manatın daha da möhkəmləndirilməsi qiymətlərdə azaldıcı bir təsirə sahib ola biləcəyindən bu ucuzlaşmanın öz növbəsində inflyasiyanı yüksəltmə təsirinə sahib olacaqdır. Buna görə də ölkənin milli valyutasının məzənnəsində dayanıqlığın qiymətlərdə stabilliyin lövbərləşməsinin təmininin ən əsas şərtinə çevrilmişdir. Valyuta bazarının ölkədə daha da sabitləşməsi və tarazlığının qorunmasına səbəb olan faktorlar dövlətin valyuta üzrə təklifinə yönəlik iqtisadiyyatın valyuta miqdarına olan tələbində mühim komponentlərin arasında tarazlıq yaradacaqdır. Valyutaya qarşı olan tələb dövlətin apardığı xərclərdən təsirlənmiş idxalın dinamikasına, xarici borcların axınlarına və kapital hesabındakı saldoya, həmçinin də beynəlxalq konyunkturada dolayı effektlərdən təsirlənməkdədir. Manatın məzənnəsində uzunmüddətli meyli məhz həmin makroiqtisadi fundamentallar ilə təyin etmək mümkündür.

Bankların likvidliyinin daha effektiv idarə olunmasına bütün zəruri şəraiti yaratmaq məqsədilə Mərkəzi Bank çeşidli çərçivə əməliyyatları, açıq bazar əməliyyatları apararaq onların yeni konfigurasiyasını hazırlamışdır. Çərçivə proqramlarında daxil edilən alətlərə çıxış imkanları və məcburi resursların aylıq ortalama rejimdə saxlanması növbəti dövrdə də likvidlik səviyyəsinin banklar tərəfindən ən yüksək səviyyədə idarə olunmasına şərait yaradır. Açıq bazarda həyata keçirilən əməliyyatların müəyyən bir hissəsinin qısamüddət ərzində, başqa bir hissəsinin isə uzunmüddət ərzində Mərkəzi Bank tərəfindən likvidliyinin tənzimlənməyinə xidmət edir. Mərkəzi Bankın buraxmış olduğu qiymətli kağızlarda müddət çeşidliyinin genişlənməsi məsələləri tənzimlənəcəkdir. Alətlər üzrə konfigurasiyada aparılan dəyişikliklər üzrə pul siyasətində faizlər üzrə formalaşan kanalların rolunun möhkəmlənməsi, pul bazarının canlanması və orda gəlirlik xəttinin yaranmasına dəstək verir. Bankların likvidliyinin monitorinqinin aparılması və onların optimal şəkildə proqnozlaşdırılması isə həmin sistemin təkmilləşməsi üçün fəaliyyətləri davamlı və sistemli etməlidir.

Faiz siyasətinin inflyasiya səviyyəsinə göstərəcəyi təsirin planlaşdırılmasının-

dan asılı olaraq bu siyasət reallaşmalıdır. Faiz üzrə əməliyyatların parametrləri haqqında qərarın verilməsi ölkədə baş verən makroiqtisadi proseslərlə, tsikl göstəricilərinin dinamikasına uyğun olaraq, proqnozlarda və risklərlə bağlı balansda baş verəcək dəyişikliklər diqqətə alınaraq qəbul edilməkdədir. İnflyasiyanın daha da təsirli və güclü idarəsindən asılı olub, monetar vəziyyətdə normallaşdırma aparmaq mümkündür. Buna baxmayaraq, faiz üzrə əməliyyatların parametrlərində tənzimləmə aparan zaman milli valyutada olan yığımların cəlbediciliyinin müdafiəsi və iqtisadiyyata kredit qoyuluşunun inflyasiyanı artırması yol verməyən amillərdə nəzərə alınmalıdır. İnflyasiya ilə bağlı riskin aktivləşməyi zamanı pul siyasətinin möhkəmlənməsi üzrə dəyişikliklər mümkündür.

Beləliklə, Mərkəzi Bank həm 2019-cu il, həm də orta müddət ərzində ölkədə həyata keçirəcəyi pul siyasətini və bu istiqamətdə hədəflərini göstərərək digər iqtisadi subyektlərin verəcəkləri qərarlara təsir edir.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası: Publik hüquqi şəxs kimi qurulmuş Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ölkədə maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə təsir edən ən mühüm təşkilatlardan biridir. Bu təşkilatın fəaliyyəti müstəqil olub, kredit təşkilatları üzrə, sığorta sektorunda, həmçinin də qiymətli kağızların alınib satıldığı bazarda lisenziyalaşdırma aparır, tənzimləməni həyata keçirir, nəzarət funksiyasını reallaşdırır.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası maliyyə bazarlarında kapital üzrə vahid siyasətin qurulmasını və həyata keçməsində iştirak etməsini, həm də qiymətli kağızlarla bağlı bazarın subyektləri və infrastrukturunu ilə bağlı davamlı və əhatəli nəzarəti reallaşdırır.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası kredit verənlərin, sığorta edənlərin, investisiya qoyanların, maliyyə bazarlarının müxtəlif istehlakçılarının hüquqlarını qoruyur, onların pozulmuş haq-hüquqlarının bərpa olunmasını təmin edir. MBNP qiymətli kağızlarla bağlı bazarın infrastrukturuna nəzarətin həyata keçməsini reallaşdırır. Qiymətli kağızlarla bağlı bazarın infrastrukturunda investisiya qoyan şirkətlər, mərkəzi depozitarlar, klirinq təşkilatları, fond birjası, investisiya

qoyuluşu üzrə fondlar, investisiya fonduna rəhbərlik edənlər, həmçinin də investisiya fondunda depozitar olanlar aiddir. Mərkəzi depozitarlar istisna edilməklə başqa nəzarət subyektlərinin də bu istiqamətdə müvafiq lisenziyalar alması və onların fəaliyyətini “Qiymətli kağızlar bazarı haqqında” Qanun, “İnvestisiya fondları haqqında” Qanun və ölkəmizin başqa normativ sənədləri və hüquqi aktlarına əsasən həyata keçirməlidir (<https://www.fimsa.az>).

Maliyyə-kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayan Əmanətlərin Sığortalanması Fondu haqqında növbəti fəsildə məlumat veriləcəkdir.

II Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MALİYYƏ-KREDİT QURUMLARININ FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏŞKİLATI HÜQUQİ MEXANİZMİ

2.1. Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətini təmin edən qanunvericilik aktları sistemi

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kredit qurumlarının fəaliyyət dairəsi müxtəlif qanunvericilik sənədləri ilə tənzimlənir. Bu hüquqi sənədlərə nümunə olaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında olan müddəaları, “Banklar haqqında” Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə daxil olan maddələri, “Mərkəzi Bank haqqında” Qanundakı maddələri, “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Qanunda qeyd edilmiş maddələri, “Kredit İttifaqları haqqında” Qanunda, Azərbaycan Respublikasının burda adı çəkilməyən müxtəlif normativ aktlarında əks olunan maddələr göstərmək olar. Həmçinin Maliyyə bazarlarına nəzarəti həyata keçirən orqanın da qəbul etdikləri sənədlərdə, Mərkəzi Bankın qəbul edildiyi normativ aktlarda göstərilən prinsiplərə uyğun aparılır. Bunlara paralel olaraq Azərbaycanın tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələrin müddəaları da nəzərə alınır.

Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarında aparılan fəaliyyətin təmin edilməsində mühüm sənədlərdən biri “Banklar haqqında” 16.01.2004 tarixində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Qanunudur. Bu qanunda ölkəmizdə fəaliyyətdə olan bank sisteminin bütünlükdə daha da optimal şəkildə qurulmasını təmin etmək üçün hüquqi bazanın formalaşması və bu sistemin beynəlxalq standartlara uyğunlaşması, iqtisadiyyatımızda bankların göstərdiyi xidmətlərin rolunun və əhəmiyyətinin daha da yüksəldilməsi, banka əmanət qoyan şəxslərin və kredit verən şəxslərin müdafiəsinin daha da gücləndirilərək qorunması və bütünlükdə bank sistemində stabil, təhlükəsiz əməliyyatların təmini üçün banklarda strukturun təşkil edilməsi, daxili idarəetmənin, fəaliyyətinin tənzimlənməyinin və onların ləğvi prosesinin prinsiplərinin, qaydalarının və normalarının müəyyənləşməsindən ibarətdir.

“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda (2.1-ci maddə) qeyd edildiyi kimi Azərbaycan Respublikasında mövcud bank sistemi ölkənin Mərkəzi Bankından və ona paralel olaraq müxtəlif kredit təşkilatlarından ibarət olub, iqtisadiyyatın bütün sahəsini əhatə edir.

Qeyd edilən bu Qanununun 14-cü maddəsində göstərilir ki, ölkədə yerli bankların, həmçinin də xarici banklara aid yerli filialların fəaliyyəti üçün lisenziyanın (icazənin) verilməsi şərtləri aşağıdakılardır:

1. banklarda ilkin nizamnamə üzrə kapitalın ya da xarici banklara məxsus olan yerli filialların ilkin nizamnamə kapitalları həcmində hesablanmış vəsaitin maliyyə bazarlarına nəzarəti həyata keçirən orqanların ilkin müraciət olduqda müəyyən edilən miqdardan az olmazsa.
2. böyük iştirak paylarına sahiblik edən bir ya da bir neçə təsisçilərdən ibarət olan qrupun banka göstərdiyi təsirin onun etibarlı, prudensial idarə olunmağı üçün təhlükə yaradacağına əsaslar vermiş faktlar məlum olmazsa.
3. banklarla mühüm iştirak payına sahib olan xarici banklar ya da xarici bankların holdinq şirkətləri daxilində baş verən əlaqələr Maliyyə bazarlarına nəzarət prosesini icra edən təşkilatın, həmçinin Mərkəzi Bankın apardığı nəzarət funksiyasını həyata keçirməyinə mane olmayacaq, habelə təsisçi bankların, bank holdinq təşkilatlarının yerləşdiyi ölkələrdə bankın tənzimləməyi və nəzarəti aparan təşkilat tərəfindən bunlara effektiv nəzarəti aparır, həm də bu ölkədə bankların tənzimləməsinin və nəzarət aparan orqanların maliyyə bazarlarında reallaşdırdığı nəzarət təşkilatı ilə əməkdaşlıq aparacaqsa.
4. böyük iştirak paylarına sahib olacaq fiziki şəxslərlə hüquqi şəxslərin birlikdə icra strukturlarının rəhbərlərinin məqbul və kifayət qədər keyfiyyətə sahib olan şəxslər olarsa.
5. təsisçilərlə yerli filial açmış xarici bankların müvafiq sənədlərinə uyğun təsdiq olunan maliyyə vəziyyətinin qənaətbəxş olmazsa.
6. Bankların, həm də xarici bankların yerli filiallarının daxili idarə etmə və nəzarəti üzrə prosedurların adekvatlığı təmin olunarsa.

7. Bankların, eyni zamanda xarici bankların ölkədə olan filiallarının hazırladığı biznes-planın, həmçinin də verilən maliyyə proqnozlarının adekvatlığı təmin olunarsa.
8. yerli bazarda olan törəmə banklar xarici hüquqi şəxslərin (xarici banklarla bank holding təşkilatları istisna edilməklə) törəmə strukturu hesab edilməzsə.
9. banklar xarici bankların, həm də xarici bankların holding şirkətlərinin törəmə bankı olarsa, xarici banklarla xarici bankların holding şirkətinin törəmə bankının gələcəkdəki öhdəliklərinin yerinə yetiriləcəyinə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində qeyd edilmiş hallarda təminatın verilməsi.
10. xarici bankın yerli filiallarının gələcəkdə olacaq öhdəliklərinin kifayət qədər və zamanında ödənilməsinə təminatın verilməsi.
11. bankın xarici bankların, həm də xarici bank olan holding təşkilatlarının törəmə bankı olarsa, onda təsisçi olan xarici bankların, həm də xarici bankların holding təşkilatlarının yerləşmiş olduğu ölkənin ərazisində bankların tənzimləməsinin və nəzarəti aparan orqanların törəmə bankların təsis edilməyinə icazənin verilmiş olması, eyni zamanda maliyyə bazarlarına aparılacaq nəzarət təşkilatıyla həmin təşkilat arasında məsləhətləşmə prosesinin ardından müəyyən edilmişdirki, xarici banklarla xarici bankın holding təşkilatlarına və bunların törəmə bankına (yəni xarici banklar və yerli banklar) bu qurum tərəfindən konsolidasiya əsasında zəruri nəzarəti həyata keçirmişsə.
12. təsisçilər xarici maliyyə təşkilatının şöbəsinin yerləşdiyi ölkədə bankların tənzimləməyi və nəzarət aparan təşkilat yerli şöbənin açılmasına icazə almış və bankın apardığı fəaliyyətə zəruri nəzarəti reallaşdırmışsa.
13. bank təşkilatlar qrupunun bir üzvü olarsa, onda bu kimi üzvlük zamanı Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı ilə Mərkəzi Bankın reallaşdırdığı nəzarət funksiyasının aparılmasına maneə yaratmayacaqsa.
14. həm bankların, həm də xarici banklara aid yerli fillialların lisenziya alması məqsədilə təqdim olunmuş bütün sənədlər, Azərbaycanda mövcud

qanunvericiliyin tələb və şərtlərinə uyğun olarsa.

Əgər yuxarıda sadalanan hər hansı maddəyə əməl edilməzsə, o zaman həmin bankın fəaliyyətinə icazə verilmir. Digər tərəfdən banklar müflis elan olunarsa, ya da lisenziyanı əldə etmək məqsədilə verilmiş sənədlərdə yalnışlıq aşkar edilərsə, bu bankların lisenziyası ləğv edilir.

Ölkədə maliyyə-kredit müəssisələrinin apardığı fəaliyyətlə bağlı digər mühüm hüquqi sənəd “Kredit ittifaqları haqqında” 2 may 2000-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Qanunudur. Qanun Azərbaycanda kredit ittifaqlarının formalaşması və fəaliyyət göstərməyinin iqtisadi, hüquqi aspektlərini və təşkilati bazasını müəyyənləşdirir.

Həmin qanunun 3-cü maddəsinin 4-cü bəndində qeyd edilir ki, kredit ittifaqının hüquqlarına digər banklardan, beynəlxalq miqyaslı maliyyə-kredit institutlarından kredit və ya qrant almaq, həmçinin üzvü olan şəxslərə nizamnamədə göstərilən formada kredit almaq imkanı vermək, bazarda mövcud olan sərbəst pul resurslarını banklarda depozit olaraq yerləşdirmək, bundan başqa dövlət qiymətli kağızlarının əldə edilməsinə sərf etməkdən ibarətdir.

Bu qanunun 15-ci maddəsində isə kreditlərin verilməyi üzrə mühüm müddəalar qeyd edilmişdir. Bu müddəalara əsasən, kreditin verilməyi ilə əlaqəli qərarlar kredit komissiyasında verilən rəyə uyğun İdarə Heyətinin tərəfindən verilir. Kredit komissiyası üzvlərinin kredit əldə etməyi üçün ərizələrinə baxılaraq, kreditin verilməyi və qaytarılmağı qaydaları müəyyənləşdirilir. Başqa sözlə, İdarə Heyətinin kredit üzrə komissiyasının verdiyi rəy olmasa, bu zaman üzvlərə kredit verilmir və müqavilə bağlanmır.

Mərkəzi Bankda İdarə Heyətinin təsdiq etdiyi (18 noyabr 2008) “Banklarda kreditlərin verilməyi üzrə Qaydalar” Azərbaycanda fəaliyyət göstərməkdə olan kommersiya banklarında, eyni zamanda xarici banklarda yerli filiallarda baş verəcək kredit riskinin və kreditlərin verilməyi üzrə banklarda daxili strategiyanın və prinsiplərinin minimum şərtləri müəyyən edilmişdir.

“Banklarda kreditlərin verilməyi üzrə Qaydalar”-nın 2-ci maddəsində göstərilir ki, banklarda hazırlanmış kredit strategiyasında cəlb edilən resursların strukturu,

onda işləyən kadrların və informasiyanın əldə edildiyi resursların kafiliyi və uyğunluğu nəzərə alınaraq kreditlərin çeşidləri ilə bağlı (ipotekanın, istehlakın, kommersiyanın) bankların kredit vəsaitlərinin yerləşdirilməsi üzrə əməliyyatları müəyyənləşdirir. Bu strategiyalarda kredit portfelinin fərliləşərək diversifikasiyasının aparılması (həm iqtisadi sektorlar, həm coğrafi ərazilər, həm valyuta çeşidləri, həm kreditlərin dövrü və həm də gəlirliyi), qanunsuz fəaliyyətlərlə məşğul olmuş borcalanlarla əməkdaşlığa yol verilməməyi və başqa kreditləşmə fəaliyyəti ilə əlaqədar məsələlərlə bağlı bankın mövqeyini ifadə edir.

“Banklarda kreditlərin verilməyi üzrə Qaydalar”nın 3.1 bəndində isə veriləcək kreditlərin əsas kriteriyaları haqqında bir neçə müddəalar əks etdirilmişdir. Burada vurğulanmışdır ki, bankların kreditlərə olan tələblə bağlı aldıkları sifarişlərin qiymətləndirilməsində əsas meyarlar kreditin həcmi, onun alınma müddəti, bu kreditlə əlaqəli yaranacaq risklərin səviyyəsi, eyni zamanda borc istəyənin apardığı fəaliyyətin növü, müxtəlif amillər nəzərə alınmalıdır.

Bu Qaydaların 3-cü bəndinin 2-ci hissəsində göstərilir ki, əgər borc istəyən şəxsə kredit ilk dəfə verilməyəcəksə, onda banklar borc istəyənin nüfuzunu, həm də öhdəliyi götürmə gücünü diqqətə almalıdı. Amma borc istəyənin sahib olduğu yüksək nüfuzla ona kreditin verilməyi haqqında qərarların qəbul edilməyinə uyğun olan əsas qərar olmamalıdı. Belə ki, bu Qaydaların 3 bəndinin 4-cü hissəsinə əsasən banklar təyin edilən kriteriyalara əsaslanaraq bütün borc istəyənlər üçün (həm fiziki şəxslər, həm də hüquqi şəxs qurmadan sahibkarlıq fəaliyyəti aparan fiziki şəxslər aid deyil) bankdaxili reyting hazırlanmalıdır.

Qeyd edilən nüanslardan başqa, bu normativ aktda bütün banklarda kreditlərin verilməyi haqqında bankdaxili prinsiplərin işlənərək hazırlanması zəruridir və həmin qaydalarda xüsusilə hansı müddəaların istifadə edilməyinin vacibliyi göstərilmişdi. Başqa sözlə, bankların daxili qaydalarına əsasən kreditlərinin ümumi cəmi üzrə (burda kreditlərin çeşidləri, aidiyyəti olan şəxs, iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları, coğrafi bölgələr və s.) limit, daimi monitoring, hesabatların tərtibi üzrə tələb və şərtləri müəyyənləşməlidir.

Kreditlərin verildiyi zaman limitlər müəyyən edildikdə banklar tərəfindən

müəyyən olmuş hər bir kreditin çeşidi üzrə tələb edilən gəlirlik dərəcəsi, həm də kredit portfelinin, alınacaq kreditlərlə bağlı cəlb olunmuş resursların həssaslıq dərəcəsinin qiymətləndirilməsi zamanı əldə edilmiş nəticələr nəzərə alınır.

Bu Qaydalarda (4.1.4-cü bənd) veriləcək kreditlərin ödənişləri üzrə müddətlər və qaydaları müəyyənləşdirən müddəalar təsbit olunmuşdur. Buna əlavə olaraq, qeyd edilə bilər ki, veriləcək kreditin, həm əsas borclar, həm də faiz məbləğləri üzrə ödənişlərin dövrü kreditin məqsədinə, növünə, ödəmə mənbəyinə, borc verənin fəaliyyətinin aparıldığı dövrə və s. xarakterlərə bağlı olaraq, həmçinin real pul dövriyyəsinin (axınlarının) proqnozuna bağlı olub, dəyişə bilər.

Maliyyə-kredit müəssisələri ilə əlaqəli digər əhəmiyyətli qanun 25.12.2009-cu il qəbul edilmiş hüquqi sənəddir. Bu sənəd, "Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında" Qanundur. Bu Qanunda (15.1 maddə) qeyd edilir ki, bu təşkilatlar əldə etdiyi lisenziyaya uyğun olaraq təminatlı kreditlər və təminatsız kreditləri verə bilməkdədir. Bank olmayan kredit müəssisələri tərəfindən verilmiş kreditlər əsasən daşınan əmlak ilə daşınmaz əmlakların girovuna, girov əmanətinə, qarantiyaya, zəmanətə, habelə qanunvericilikdə qeyd edilmiş başqa üsullara uyğun olaraq təmin edilə bilməkdədir. Girovlarla bağlı zəmanət isə təkcə bank olmayan kredit təşkilatlarına verilmiş lisenziyada bununla bağlı xüsusi olaraq icazə verildikdə qəbul oluna bilər.

Bank olmayan kredit müəssisələri onların fəaliyyəti haqqında qəbul edilmiş Qanunun 15/2-ci maddəsində göstərilənlərə əsasən demək olar ki, kreditlərin verilməsi ilə bağlı lisenziya əldə etmiş bank olmayan kredit müəssisələri aşağıda qeyd edilmiş sahələr üzrə fəaliyyətdə ola bilər:

- borc öhdəlikləri üzrə alqı-satqı əməliyyatları (faktoring, forfeyting);
- lizing əməliyyatı;
- veksellərin uçuğu üzrə fəaliyyət;
- qarantiyanın verilməsi üzrə fəaliyyət;
- sığorta agentliyi xidmətinin verilməsi;
- borcalanlara (birgə borcalan qruplarına) maliyyə üzrə, texniki və idarəetmə məsələləri ilə bağlı məsləhət xidmətinin verilməsi.

Bank olmayan kredit müəssisələrinin apardığı fəaliyyət əsasən aşağıda göstərilmiş maliyyə mənbələrinin hesabına formalaşdırıla bilər:

- ✚ nizamnamə kapitalı ilə əldə olunacaq gəlirlər hesabına;
- ✚ cəlb olunmuş kreditlər hesabına;
- ✚ fiziki şəxslər və hüquqi şəxslərin tərəfindən verilmiş ianələrin, grantların və başqa formalarda verilmiş əvəzsiz ayırmalar hesabına;
- ✚ qanunvericiliyin qadağan etmədiyi başqa gəlir mənbələrindən qazanmış olduğu maliyyə resursları hesabına.

Qeyd edilənlərə əlavə olaraq, xüsusilə vurğulanmalıdır ki, qanunvericiliyə əsasən (maddə 16.2), istər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən, istər xarici ölkələrin hökumətləri tərəfindən, istərsə də digər donorların əvəzsiz qaydada vermiş olduğu vəsaitlərlə bu vəsaitlərdən qazanılmış gəlirlər bank olmayan kredit müəssisələri tərəfindən Azərbaycandan kənara çıxarıla bilməz.

Maliyyə-kredit müəssisələrinin fəaliyyətini tənzimləyən digər mühüm hüquqi sənəd “Kredit büroları haqqında” Qanunudur. Adı qeyd edilən Qanun Azərbaycan Respublikasının kredit bürolarının qurulmasının və ölkə ərazisində onların apardığı fəaliyyətin hüquqi bazasının yaradılmasının əsasını təşkil etməkdədir. Qanunda kredit bürolarının verdikləri kredit tarixçələrinin formalaşması və bu kimi informasiyalardan istifadəedilmə prinsipləri müəyyənləşir, həmçinin kredit bürolarının, kredit almış subyektlərin tarixçəsi, məlumat təmin edənlərin və ondan istifadə edənlərin hüquq və vəzifələri, həmçinin də kredit bürolarına olan nəzarətlə bağlı məsələləri tənzimləməkdədir.

Daha açıq şəkildə ifadə etsək, kredit büroları kredit tarixçəsinin subyektinin vermiş olduğu kredit tarixçəsini formalaşdıran bütün məlumatları toplayaraq onları saxlayır, daha sonra təhlil edərək kredit hesabatlarını hazırlayır. Kredit tarixçəsi dedikdə isə, bu istiqamətdə məlumatların saxlanılmasının üsul və formasından asılı olmadan kredit tarixçəsinin subyektinin cari borclarını, habelə ödənilmiş borclarını, borc öhdəliklərinə verilmiş təminatla bağlı, həm də ödəmə gücünün və borc öhdəliklərinin reallaşdırılması intizamının ölçülməsi məqsədilə zəruri hesab edilən digər məlumatların məcmusundan ibarətdir.

Kredit büroları qanuna əsasən məhdud məsuliyyətli cəmiyyət kimi ya da səhmdar cəmiyyəti olaraq yaradıla bilər. Kredit bürolarının aparacaqları fəaliyyətlər üçün vacib hesab edilən nizamnamə kapitalının ən aşağı məbləği nəzarəti həyata keçirmiş qurumlar tərəfindən müəyyən edilir. Kredit bürosu kimi təsis edilmiş hüquqi şəxslərin informasiya sistemi “Fərdi məlumatlar haqqında” Qanununda göstərilmiş şərtlərə uyğun olmalıdır. Kredit bürosunda fərdi informasiyaların ehtiyatlarının qurulması, habelə Azərbaycan Respublikasında bu sahədə informasiya sistemlərinin formalaşması, onlara olan xidmətlərlə bağlı fəaliyyətləri “Lisensiyalar və icazələr haqqında” Qanununa əsasən alınmış lisenziyalara uyğun olaraq reallaşdırılır və icra edilir.

Beləliklə, Azərbaycanda maliyyə-kredit müəssisələrinin fəaliyyətini təmin edən qanunvericilik aktları onların fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini əhatə edərək onların fəaliyyətinə hüquqi baza yaradır.

2.2. Respublikamızda müflisləşmiş maliyyə institutları və onların ölkə iqtisadiyyatına təsirinin təhlili

Azərbaycanda müflisləşmiş maliyyə institutları, xüsusilə 2015-ci ildə yaşanmış devalvasiya prosesindən sonra bankların müflisləşməsi iqtisadiyyata ciddi təsir etmişdir. Belə ki, bankların sayında azalma baş vermiş və 45-dən 30-ə düşmüşdür.

Maliyyə institutlarının müflisləşməsi zamanı Azərbaycanda əhalinin banklara olan inamı zədələndiyi üçün banklardakı əmanətləri azalmışdır. Əhalinin əmanətləri dedikdə, fərdlərin bankda əmanət olaraq tutulan pul vəsaitlərini təşkil edir. Bu maliyyə resursları əmanətçilərə bankla imzalanan əqdlərdə əks edilmiş uçuq faizlərinin dərəcəsinə müəyyən gəlir gətirir. Depozit həm bankda, həm də əmanətçilərə eyni zaman kəsiyində fayda verəcəkdir: əmanətçilər müəyyən miqdarda faizlər əldə edəcəklər, bank isə əmanətçilərin vəsaitlərini dövriyyəyə buraxa bilirlər. Statistika Komitəsinin verdiyi informasiyaya əsasən devalvasiya əvvəli, həm də devalvasiya sonrası əmanət miqdarı Cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2. Əhalidən cəlb olunmuş əmanətlər (mln. manat)

	2012	2013	2014	2015	2016
Əhalidən cəlb edilən əmanətlərin miqdarı	5 113,4	6 395,8	7 188,4	9 473,9	7 448,7
onlardan:					
milli valyuta ilə alınmış əmanətlər	2 963,8	3 888,3	4 422,4	1 420,2	1 517,3
xarici valyuta ilə alınmış əmanətlər	2 149,6	2 507,5	2766,0	8053,7	5931,4

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi devalvasiyadan əvvəl əhalidən toplanılmış əmanətlərdə illər üzrə artım yaşanmışdır. Yəni, 2012-ci ildə 5113,4 mln. manat olan əmanətlər 2015-ci ildə 85,3 faiz artmışdır. Bundan başqa, devalvasiyadan sonra azalma müşaiyət olunmuşdu. 2015-ci ildəki əmanətlər 2016-cı ildə 21,4% azalmışdır. Maraqlı olan isə, bu azalmanın milli valyuta üzrə olan qoyuluşlarda deyil, xarici valyutayla qoyulmuş əmanətlərdə baş verməsidir.

Bəzi ekspertlərin fikrincə, əhalinin banklara qoyduqları pulu geri götürməsi, onların cari dövrdə bu resursa ehtiyac hiss etməsi ilə bağlıdır. Belə ki, ev təsərrüfatları yüksək səviyyədə gəlirlərə sahib olduğu zaman həmin resursları əmanət olaraq banklara yönəltmişdir. Buna görə də, böhran zamanı əmanətlərdə azalma təbii bir haldır. Ancaq bu azalma kəskin olmamışdır. Nəzərə alsaq ki, keçən ildə ölkə ərazisində ondan çox bank bağlanmışdır, ancaq müxtəlif banklara qoyulmuş əmanət portfelində yüksəliş müşaiyət edilmişdir.

Bu zaman istehsalata, ticarətə əsaslanmamış, məcmuu istehlaka sərf edilmiş kreditlər verilmişdir. Günümüzdə isə real iqtisadi əməliyyatlara, gəlirlərə görə kreditlər verilməkdədir. Buna görə də, əvvəlki ildən fərqli qaydada cari dövrdə kredit əldə edə bilməyənlər, bu günkü şəraitdə potensial müştəri sayılırlar. Banklar öz növbəsində real iqtisadiyyata kömək edən müştəriləri axtarırlar, formalaşdırırlar, məhz bunlar potensial ola biləcək müştərilər hesab edilirlər. İqtisadi təsərrüfat subyektlərinin birmənalı qaydada yeni qaydalara uyğunlaşmalı olduqlarından, bu istiqamətdə hərəkət edirlər. Onların fəaliyyətinə banklar da dəstək olurlar, seminarlar formalaşdırırlar. Maliyyə bazarında bacardığıca daha çox “start-up” projətləri təklif edilməli, bank sahəsi üçün real iqtisadiyyata uyğun müştərilər formalaşmalıdır.

Azərbaycanda mövcud problemlı kreditlərə nəzər saldıqda bu məbləğin 2017-ci ildə yüksəlđiyi görülmüşdür. Problemlı kreditlərin məbləğinin yüksəlməsi 2018-ci il ərzində bankların sahib olduđu maliyyə göstəricilərinə neqativ təsir etmişdir. Cari dövrdə öz funksiyalarını tam icra edə bilməmiş kommərsiya bankları da az deyil. Bu növ bankların sağlamlaşdırılaraq likvidliyinin yüksəlməsi, həmçinin konsolidasiyasına ehtiyac hiss edilir. Ancaq qeyd edilməlidir ki, əvvəlki illərdə ölkə ərazisində bu növ proseslər müşahidə edilməmişdir. Buna baxmayaraq bu proseslər 2016-2017-ci il ərzində həyata keçirilməli olmuşdur. Ölkədə kredit portfelində azalma baş veribdir və növbəti ildə də artış göstərməyəcəyi proqnozlaşdırıla bilər.

Cədvəl 3. İqtisadiyyata kredit qoyuluşları

	2012	2013	2014	2015	2016
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	12 243,7	15 422,9	18 542,6	21 730,4	16 444,6
onlardan:					
qısa müddətli kreditlər	3 508,3	3 335,5	3 931,3	5 297,3	3 478,0
uzun müddətli kreditlər	8 735,4	12 087,5	14 611,3	16 433,1	12 966,6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

Cədvəl 3-dən də açıq görüldüyü kimi həm qısamüddətli kreditlərdə, həm də uzunmüddətli kreditlərdə maliyyə-kredit institutlarının müflisləşməsindən sonra azalma görülmüşdür. Çünki nəticə olaraq banklar günümüze qədər kredit qoyuluşlarında həssas yanaşmaqdadırlar. 2018-ci il ərzində bankların sahib olduđu kredit portfelinin artması gözlənilmirdi. Ancaq banklarda mövcud depozit portfelinin qorunub saxlanması lazımdır. Depozit portfelinin məbləğinin genişlənməsi təkcə kredit portfelinin genişlənməsi hesabına görülə bilər. Banklar isə cəlb etdikləri kredit məbləğlərini depozitə yönəltməlidir ki, mövcud depozit portfelinin çoxalmasına nail olunsun. Kredit portfelində isə ciddi artış olmadığına görə depozit portfelində də böyük bir artım olmaya bilər.

Keçən il banklar üçün çox vacib bir il olmuşdur. Xüsusən də Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası fəaliyyətdə olan kommərsiya banklarının sağlamlaşması prosesini həyata keçirmişdir. 2018-ci il ərzində bank sektorunun daha da sağlamlaşması birbaşa həmin sferada uyğun dövlət proqramının qəbul

olunmasından asılı olmaqdadır. Bankların mövcud problemlərinin və çətinliklərinin həll edilməsi, aktivlərin sağlamlaşdırılması məqsədilə kompleks tədbirlərin reallaşdırılmasına böyük ehtiyac var. Bankların müflis elan olunması, bu sferada olan problemləri həll edə bilmir. Yəni sistemli islahatlara böyük ehtiyac hiss edilir. Həm də dövlət dəstəyinin gücləndirilməsinə ehtiyac var. Xüsusəndə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Platası çalışmalıdır ki, Azərbaycanda banklar üçün dövlət dəstəyinin gücləndirilməsinə nail ola bilsin.

Bankların müflisləşməsi iqtisadiyyatın real sektoruna ciddi təsir etmişdir. Bildiyimiz kimi, real sektorun tərəqqisi hər bir dövlətin iqtisadi sabilliyinin və sosial aspektdən dayanıqlılığının əsas şərtini formalaşdırır. Standard&Poor`'s beynəlxalq reyting agentliyinin 2019-2020-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında illik ümumi daxili məhsulun istehsalında artımının 3,5% səviyyədə olacağını proqnozlaşdırmaqdadır. Agentliyin məlumatına əsasən, Azərbaycan iqtisadiyyatında ucuz neft dövrünə adaptasiyanın davam etdiyi görülür. Agentliyin mütəxəssisləri əlavə ediblər ki, 2018-ci ildə ölkədə iqtisadi artımın baş verməsi bərpa edəcəkdir. Başqa sözlə, mütəxəssislərin verdiyi proqnoza görə, növbəti ildə ÜDM 2% və ya nominal həcmi 44 milyard dollar, 2019-cu ildə isə 3,5%, yəni 47 milyard dollar olacağı nəzərdə tutulur. 3,5%, 48 milyard dollar həcmində isə 2020-ci ildə artacaqdır. Standard&Poor`'s mütəxəssislərinin fikrincə, Azərbaycanın iqtisadiyyatında qoyulmuş investisiyaların 2017-ci ildə dəyəri 5,5 faiz olduğu halda, növbəti illərdə uyğun olaraq 3,5% və 2,5% olacaqdır. Bu artım 2020-ci ildə davam edərək, 2,5%-ə yaxınlaşacaqdır. Mütəxəssislər müdafiə edir ki, bu beynəlxalq qiymətləndirmə fonunda ölkə iqtisadiyyatının uğurlu inkişaf yolundan danışmaq mümkündür (<https://en.trend.az/>).

Hazırda ölkəmizdə ən mühüm çətinlik ixtisaslaşmış bankların olmaması ilə bağlıdır. Ölkədə bankların hamısı əsasən universal banklardan təşkil edilib. Real sektorun, xüsusən də istehsalın tərəqqisini stimullaşdıran faktorlardan biri də ixtisaslaşmış bankların formalaşmasıdır. Nümunə olaraq deyək ki, ölkədə aqrar bankların qurulmasına çox böyük tələb vardır. Maliyyə azlığından əziyyət çəkmiş

sferadan biri də məhz kənd təsərrüfatı ilə bağlıdır. Bundan başqa, investisiya qoyuluşu, ixrac potensialını stimullaşdıracaq banklar yaradıla bilər. Azərbaycanda isə bunun əvəzində dövlətdə “Sahibkarlığın İnkişafına Yardım” Fondu, “İnformasiya Texnologiyaları” Fondu, Elm Fondu və başqa bunun kimi fondlar təsis edilmişdi. Bu fondların köməyi ilə ölkəmizdə real sektorda kreditə olan ehtiyacın tam qaydada ödənməsi mümkün olmur.

Bu sahədə aparılacaq inzibati tədbirlər gözlənilən səmərəni verməyə bilər. Bəzən aparılacaq inzibati metodlar bank sahəsinə zərbə endirə bilər. Bu baxımdan da stimullaşdırıcı fəaliyyətlər haqqında düşünmək vacibdir. Əgər ölkənin bankları real sektoru birbaşa olaraq maliyyələşdirmədə maraqlı olursa, bu zaman onları dolayı qaydada maliyyə ilə təmin etmək mümkündür. Real sektorda dolayı yolla maliyyələşdirmə vasitəsilə yerli malların istehlakı məqsədi ilə banklar kreditləri daha çox ayırmalıdır.

Günümüzdə real sektorun tərəqqi etməsində banklardan başqa digər maliyyə-kredit müəssisələri ilə bağlı problemlər də mövcuddur. İstehsalat sahəsində problemlər həll edilmədikcə, banklar qeyd edilən sahələrə kredit verməyi riskli görürlər. Bunun əksinə, Sahibkarlığın İnkişafına Yardım Fondunun dəstəyi ilə sərmayədarlara kredit verərək vəziyyəti qaydasına salmaq mümkün olmayacaqdır. Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarına ayrılmış mərkəzləşmiş kreditlərin həcmində də kəskin artıq baş verib. İndi mərkəzləşmiş kreditlərin həcmi 20 faizə çatmışdır (<https://azertag.az/>). Bu vəsaitlər bankların məhz sağlamlaşmasına yönəldilmiş kreditlərdir. Günümüzdə bankların xaricə çıxışının təşkil edilməsi genişləndirilməlidir. Ya da neftdən əldə edilən gəlirlərin müəyyən bir qismi ölkə iqtisadiyyatının tərəqqisinə yönəldilməlidir.

Azərbaycanda real sektora birbaşa olaraq devalvasiyanın, dolayı olaraq isə müflisləşmiş maliyyə-kredit institutlarının təsirini müşahidə etmək məqsədilə Statistika Komitəsinin verdiyi bəzi məlumatlarına baxaq.

Cari dövrdə ölkədə ev təsərrüfatının stabil ərzaq təminatının olması, dövlətdə iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərini təşkil etməkdədir. Sonradan Azərbaycanda güclü iqtisadi tərəqqinin olması nəticəsində aqrar sferanın daha çox inkişaf etməsi

naminə görülmək tədbirlər də çoxdur. Aqrar sferanın inkişafı ölkə rəhbərinin iqtisadiyyatda şaxələndirmənin olması üçün apardığı strategiyaların əsas istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir. Yəni, ölkədə əhalinin təxmi olaraq 1,5 milyon nəfərinin aqrar sahədə işləməsi, bundan başqa bu sferanın inkişaf etməsi qeyri neft sahəsində də tərəqqini, işsizliyin, habelə yoxsulluğun səviyyəsinin azalmasını xüsusi olaraq dəstəkləyəcəkdir.

**Cədvəl 4. Fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı
(mülkiyyət növlərinə görə), vahid**

	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün mülkiyyət növləri üzrə	2 514	2 527	2 534	2 583	2 561
Dövlət mülkiyyəti	562	564	560	577	573
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	1 952	1 963	1 974	2 006	1 988
Xüsusi mülkiyyət	1 731	1 730	1 717	1 752	1 734
Kollektiv mülkiyyət	-	-	-	-	-
birgə (qarışıq) mülkiyyət	86	82	80	75	73
Xarici mülkiyyət	135	151	177	179	181
Mədəncixarma sənayesi	289	318	322	325	298
Emal sənayesi	1 795	1 764	1 762	1 778	1 775
Qida məhsullarının istehsalı	427	439	389	382	391
Geyim istehsalı	75	75	57	52	60
Poliqrafiya fəaliyyəti	140	142	147	157	140
Kimya sənayesi	73	70	72	69	75
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	93	89	95	98	92
Tikinti materiallarının istehsalı	220	209	230	239	224
Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	93	86	85	75	83
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	72	83	104	120	130

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

Cədvəl 4-ə əsasən demək olar ki, ölkədə devalvasiya və bankların müflisləşməsi sonrası bütün mülkiyyət növləri üzrə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayında ciddi dəyişiklik baş verməmişdir. Bununla belə poliqrafiya fəaliyyəti, tikinti materiallarının istehsalı kimi sahələrdə azalma baş verdiyi halda geyim istehsalı, qida maddələrinin istehsalında artım yaşanmışdır. Bu sahələrdən qida məhsullarının istehsalına devalvasiyanın təsirinin zəif olması dövlətin bu sahəyə göstərdiyi qayğı ilə izah oluna bilər. Çünki real sektorun mühüm

qollarından biri ərzaq istehsalıdır. Bu baxımdan da Azərbaycan dövləti əhalisinin ərzaqla güvənli təminatına aid çoxyönlü tədbirlər reallaşdırır və ev təsərrüfatlarının ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı üçün aqrar sferanın inkişafına yönəlmiş genişmiqyaslı dövlət proqramları tətbiq edilmişdir.

Bundan başqa iqtisadiyyatda baş vermiş bank böhranı və qeyri-stabillik müəssisələrin məhsul istehsalı məqsədilə çəkdiyi xərclərin artmasına da səbəb olmuşdur. Müəssisələr bu artımdan mənfi təsirlənməmək və xərc balansını qorumaq üçün digər xərclərdə azalma aparmışdır.

Cədvəl 5. Məhsul istehsalına sərf edilmiş xərclərin strukturu, yekuna nisbətən, faizlə

	2012	2013	2014	2015	2016
Cəmi xərclər	100	100	100	100	100
material xərcləri	47,9	45,9	47.4	46.2	49.0
əsas fondların amortizasiyası	13,2	11,9	13.1	13.1	11.0
əməkhaqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalar	14,5	13,2	12.6	12.2	11.3
sair xərclər	24,4	29	26.9	28.5	28.7
Mədəniyyət sənayesi	100	100	100	100	100
material xərcləri	42,6	45	37.9	35.4	42.1
əməkhaqqı xərclərinə və sosial ehtiyaclara ayırmalar	19,2	17,4	18.0	18.5	16.5
Emal sənayesi	100	100	100	100	100
material xərcləri	52,8	45,5	49.5	43.7	51.2
əməkhaqqı xərclərinə və sosial ehtiyaclara ayırmalar	10,8	9,4	9.4	10.1	7.3

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

Cədvəl 5-də görüldüyü kimi iqtisadiyyatda baş vermiş böhran məhsulların istehsalı üçün sərf edilmiş xərclərin strukturunda dəyişiklik yaratmışdır. Belə ki, əsasən material xərclərində artım yaşanmışdır. Bu artım xüsusilə emal sənayesində görülməkdədir. Əmək haqqı xərcləri və sosial ehtiyaclara ayırmalarda isə azalma baş vermişdi. Bu hal, devalvasiyanın həm bu sektorda işləyənlərin gəlirlərinə və sosial ehtiyaclarına mənfi təsir etdiyini, buna ayrılan xərclərin azalmasını və nəticədə ümumi xərclərdə bütünlükdə artımın az olmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, respublikamızda müflisləşmiş maliyyə institutları real sektor da daxil olmaqla ümumilikdə iqtisadiyyata mənfi təsir göstərmişdir.

2.3. Əmanətlərin sığortalanması fondunun fəaliyyətinin öhdəliklərin icrası baxımından qiymətləndirilməsi

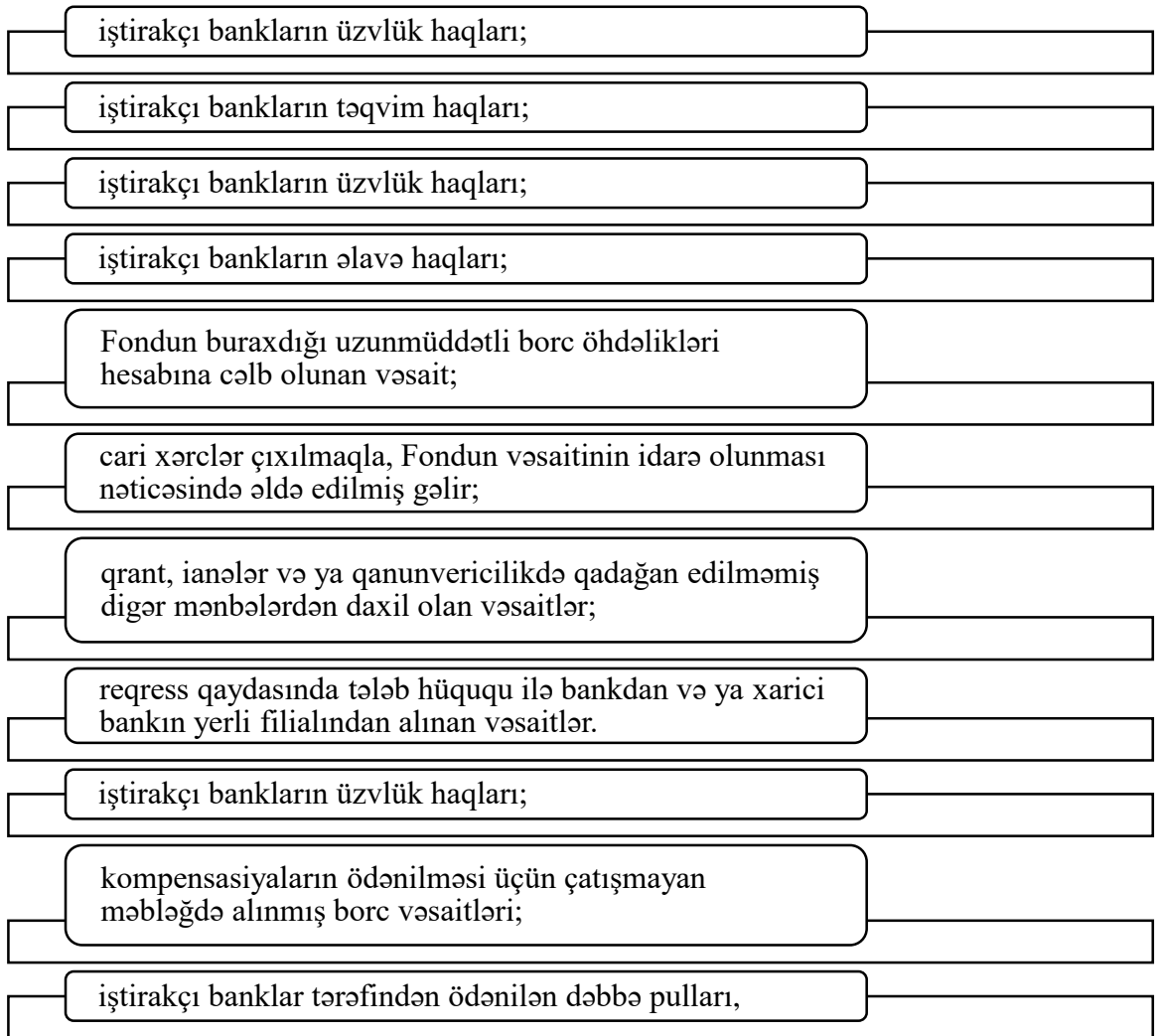
Azərbaycan Prezidentinin 09.02.2007-ci il tarixində qəbul edilən Fərmanına uyğun olaraq, Əmanətlərin Sığortalanması Fondu yaradılmışdır. Bu fond 2007-ci ilin 12 avqustdan öz fəaliyyətinə başlamışdır. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun yaradılmağında əsas məqsəd banklarda, həm də xarici banklara məxsus Azərbaycan filiallarında ödəmə qabiliyyəti aşağı düşdükdə və onu itirən zaman fiziki şəxslərdən əldə edilmiş əmanətlərin, başqa sözlə bütün pul vəsaitinin itirilməsinin baş verəcəyi riskin qarşısını almasıdır. Azərbaycanda bütünlükdə iqtisadiyyatın, xüsusi ilə maliyyə və bank sektorunun stabilliyini və inkişafını qorumaqdır.

ƏSF-nin idarəedilməsində əsas struktur orqan ali idarəetmə orqanı hesab edilən Himayəçilik Şurasıdır. Fondun icraedici orqanı isə icraçı direktor tərəfindən həyata keçirilməkdədir.

ƏSF hüquqi şəxs olub, qeyri-kommersiya təşkilatı statusundadır. Yəni o, öz əmlakının mülkiyyətçisi hesab edilir. Bu Fond, Mərkəzi Bankda, eyni zamanda qanunla təyin edilmiş qaydada başqa bir banklarda öz hesabını açmağa bilər. Fondun fəaliyyəti zamanı əsas məqsədi kommersiya təşkilatları kimi mənfəət əldə etmək deyil. Belə ki, Fond fəaliyyəti zamanı qazandığı mənfəətin hamısını sığorta ehtiyatlarının çoxaldılmasına yönəldir. Digər tərəfdən, Dövlət və Mərkəzi Bank bu Fondun öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşımadağı kimi, Fond da dövlətin və Mərkəzi Bankın üzərinə götürdüyü öhdəliklərə görə heç bir məsuliyyətə sahib deyil.

Qısa şəkildə ifadə etsək, ƏSF-nin hal-hazırda əsas məqsədi, ona üzv olan banklarda olan, yəni fiziki şəxslər tərəfindən qoyulan əmanətləri sığortalamaqdan ibarətdir. Fondun fəaliyyətə başladığı tarixdən günümüzdə qədər onun qoruduğu əmanətlər üçün faiz dərəcələri sabit qalmamış və zamanla dəyişmişdir. “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanuna görə (maddə 11) Fondun sahib olduğu sığorta ehtiyatlarının formalaşdığı mənbələr aşağıdakılardır:

Şəkil 5. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun sığorta ehtiyatlarının formalaşdığı mənbələr

Mənbə: “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Fiziki şəxslərdən əmanətlərinin cəlb edilməyi ilə bağlı bank lisenziyası əldə etmiş bankların, həm də xarici bankların ölkəmizdəki filiallarının hamısı Fondun məcburi iştirakçısı hesab edilir. Əgər iştirakçı bankların ölkə ərazisindən xaricdə yerləşmiş filialları varsa, onda bu filiallarda yerləşdirilmiş əmanətləri Fond sığorta etmir. Buna görə də onlara heç bir kompensasiya ödənişi aparılmır.

Ümumiyyətlə, əmanətlərin sığortalanmasının mühim iki prinsipi xüsusilə qeyd edilməlidir. Bunlar:

- Sığortalanmış əmanət
- Qorunmayan əmanət

Sığortalanmış əmanət, qorunma altına alınmış əmanətlərin (bank hesabında

saxlanılan bütün vəsaitlər) elə bir hissəsi hesab edilir ki, əmanəti almış banklarda sığorta hadisəsi yaşandıqda “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanunda göstərilmiş müddəalara uyğun olaraq, yəni təyin edilmiş həcmdə Fond tərəfindən əmanətçilərə kompensasiya ödənişi aparılsın.

Sığorta hadisəsi baş verən zaman kompensasiya üzrə ödənişlərin aparılma qaydası 2016-cı ilin martın 2-dən başlayaraq Fondun üzvü olan banklarda qəbul edilmiş əmanətlərin bir il üzrə faiz dərəcəsinin ən üst həddi xarici pul vahidi olarsa 3 faiz, əksinə milli valyuta olarsa 15 faiz dəyərində üç il müddətində tam həcmdə sığortalanır, yəni tam olaraq kompensasiya edilir.

“Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanunun 26-cı maddəsinə əsasən, Fond bütün iştirakçı banklarda sığortalanmış əmanətlərlə bağlı həmin əmanətin 100% həcmində, ancaq 30 min manatdan daha yüksək olmamaqla kompensasiya ödənişi aparır. Digər tərəfdən, əgər sığorta hadisəsi yaşanan zaman həmin günə qədər əmanət qoymuş şəxsin iştirakçı bankın qarşısında sahib olduğu vaxtı çatmış öhdəliyi mövcud olarsa, əmanətlər üzrə hesablanmış kompensasiyanın faizləri də daxil edilməklə əmanətçilərin bank qarşısında icra edilməmiş öhdəliklərinin hissəsi qorunmuş əmanətin məbləğindən çıxılır və qalıq hissəsinə uyğun ödəniş aparılır.

Qısaca, “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanunun 26-cı maddəsində göstəriləyi kimi, yalnız 30.000 (otuz min) manat kompensasiya ödənişi aparılır. Ancaq ölkədə baş vermiş bank krizindən sonra Milli Məclis ölkənin Konstitusiyasının 94-cü maddəsinə (I hissəsinin 27-ci bəndi) əsasən “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir (19.01.2016-cı il № 101-VQ).

Əmanətlərlə bağlı hesablanmış faizlər əsasən sığorta hadisəsinin baş vermiş olduğu günə qədər hesablanmış həcmdə ödənilir.

Bank sektorunda sığorta hadisəsi yaşanan zaman, ödənəcək kompensasiyalar aşağıdakı kimi aparılır:

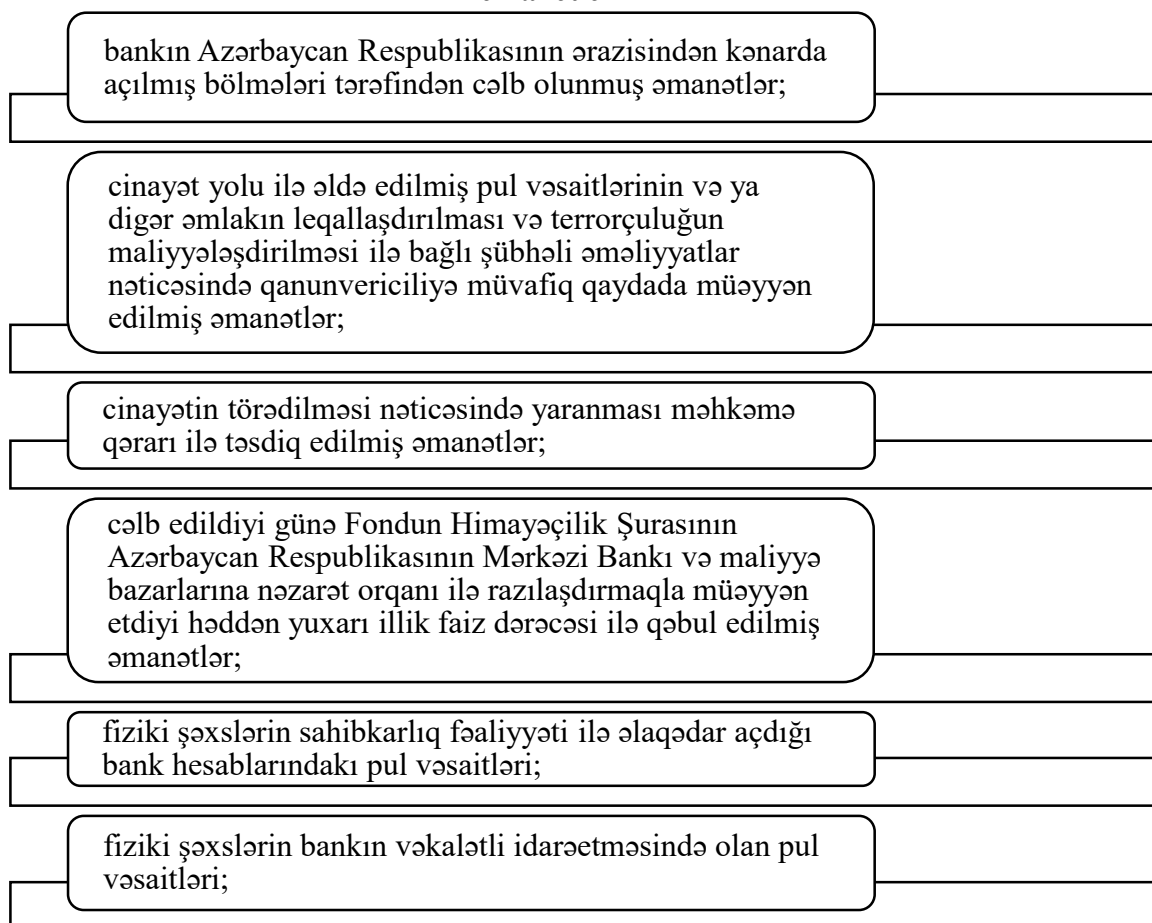
- milli valyutada qoyulmuş əmanətlər manatla ödənilir;
- milli və xarici valyutada yerləşdirilmiş əmanətlərin hamısı manatla ödənilir;
- ABŞ dolları ya da avroda qoyulmuş əmanətlər birmənalı olaraq yerləşirildiyi

valyutalarla ödənilir;

- digər valyutalarda əmanət qoyulmuşdursa, onda sığorta hadisəsinin baş vermiş olduğu gündə Mərkəzi Bankda qeyd edilmiş rəsmi məzənnəyə uyğun olaraq çarpaz məzənnə ilə hesablanan ABŞ dolları ya da avroda ödənilməkdədir.

Qorunmayan əmanət, aşağıdakı sıralanmış əmanətlər “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanununa görə sığortalanmır, başqa sözlə iştirakçı hesab edilən istənilən bir bankda müəyyən sığorta hadisəsi görüldükdə Fond tərəfindən heç bir kompensasiya ödənişi aparılmır:

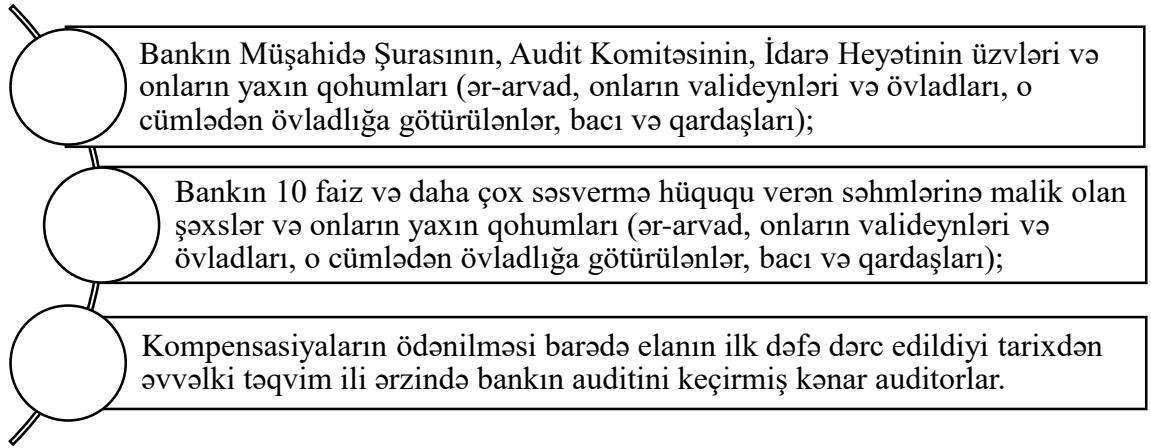
Şəkil 6. “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanununa əsasən sığortalanmayan əmanətlər

Mənbə: “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Şəkil 6-da göstərilən maddələrdən başqa, bəzi kateqoriyalı əmanətçilər də vardır ki, onların əmanətləri sığortalanmır. “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanuna əsasən bu əmanətçilər aşağıdakılardır:

Şəkil 7. “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanuna əsasən əmanətləri sığortalanmayan şəxslər

Mənbə: “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Beləliklə, yuxarıda ƏSF, həmçinin onun apardığı fəaliyyəti ilə əlaqədar mühüm prinsipləri nəzərdən keçirdik və qanunvericiliyə əsasən Fondun sığortaladığı əmanətlərin xüsusiyyətlərini sıraladıq. İndi isə ölkəmizdə 2015-ci il devalvasiyasından sonra bankların üzləşdiyi kriz və sığortalanmış əmanətlər üzrə Fondun fəaliyyətinə nəzər salmaq.

Krizlə üzləşmiş və fəaliyyətini sağlam şəkildə icra edə bilməyən bir neçə bank olmuşdur. Ölkədə lisenziyası alınmış banklar aşağıdakılar olmuşdur:

- “Dəmirbank” ASC
- “Bank Standard” QSC
- “Gəncəbank” ASC
- “Borçalı” kommersiya bankı
- “Dekabank” ASC
- “Yunayted Kredit Bank” ASC
- “Qafqaz İnkişaf Bankı” ASC
- “Kredobank” ASC
- “Atrabank” ASC
- “Zaminbank” ASC
- “Texnikabank” ASC
- “Bank Of Azerbaijan” ASC

- “Royalbank” ASC

Lisenziası alınmış bankların bağlanılmasında əsas səbəb onların sahib olduğu məcmu kapitalın dəyərinin banklar üçün təyin edilən 50 milyon manatdan daha aşağı olmağı, eyni zamanda kreditorlar qarşısında mövcud öhdəliklərini icra edə bilməməyi göstərilir. Nümunə kimi qeyd edə bilərik ki, DəmirBankın 2017-ci ildə hazırladığı hesabatda onun 20 milyon manatdan yüksək zərərinin olduğu göstərilmişdir (<https://www.bbc.com/>).

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasında Direktorlar Şurasının lisenziyasının ləğv edildiyi banklara agent bank təyin edir. Məsələn, “DəmirBank”da yerləşdirilmiş əmanətlər üzrə kompensasiyaların verilməyi məqsədilə “Kapitalbank” agent bank olaraq təyin edilmişdir. Kompensasiyaları almağa gəlmiş əmanətçilər gələrkən şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərini, imzaladıqları əmanət müqavilələrini, eyni zamanda doldurduqları ərizə formalarını təqdim etməlidirlər.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondunda 2012-ci ildən başlayaraq 2017-ci ilə qədər sığorta hadisəsi yaşanan 13 bankda sığortalı hesab edilən əmanətlərlə bağlı 2019-cu il yanvarın 1-ə qədər 824,3 milyon manat həcmində kompensasiya ödəmişdir ki, həmin məbləğ kompensasiya olaraq hesablanmış ümumi öhdəliyinin 99%-ni təşkil etməkdədir (<https://adif.az/>).

“Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanunun 4.1.7 maddəsində göstərilənlərə əsasən, əgər Fondada öhdəlikləri icra etmək məqsədilə vəsait çatmadıqda, bu zaman o, maliyyə bazarlarından, ya da Mərkəzi Bankdan, həmçinin Azərbaycan dövlətindən borc resursu cəlb edə bilər. Əmanətlərin Sığortalanması Fondu son yaşamış kriz zamanı öhdəliklərini icra etmək məqsədilə Mərkəzi Bankdan 500 milyon manat dəyərində kredit almışdır. Ancaq qeyd edilməlidir ki, Fondun hal-hazırda bu krediti geri qaytarmaq gücü yoxdur (<http://modern.az/>).

Belə ki, yaxın dövrdə Fondun aldığı kreditləri qaytaracağı gəlirləri azdır. Çünki, gəlirlərinin bir hissəsi onun sığorta ehtiyatlarından formalaşır. Fondun üzvü olmuş bankları hər rüb üzrə yığılmış təqvim haqlarını Fonda ödəyir.

Banklara ödənilmiş kompensasiyaların həcmi Cədvəl 6-da sistemli şəkildə

əks olunmuşdur.

Cədvəl 6. Banklara ödənilmiş kompensasiya məbləği

Bank	Kompensasiya ödənişi	Ümumi kompensasiya öhdəliyində həcmi
Royalbank	13,2 milyon manat	89%
Yunayted Kredit Bank	1,8 milyon manat	88%-i
Bank of Azerbaijan	24,2 milyon manat	97%-i
Gəncəbank	0,98 min manat	94%-i
Texnikabank	120,4 milyon manat	98%-i
Parabank	43,2 milyon manat	98%-i
Zaminbank	72,5 milyon manat	99%-i
Kredobank	27,9 milyon manat	99,6%-i
Dekabank	3,1 milyon manat	99%-i
Atrabank	14,4 milyon manat	98%-i
Qafqaz İnkişaf Bankı	2 milyon manat	96%-i
Bank Standard	438,6 milyon manat	99%-i
Dəmirbank	61,98 milyon manat	98%-i

Mənbə: <https://adif.az/>

“Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Qanunda, 12 (1) maddəsində göstərilir ki, iştirakçı bankların hamısı Fondun reyestrində qeydiyyatdan keçdikdən sonra, ilk 10 gün ərzində Fondun Mərkəzi Bankda açılmış hesabına 10 min manat həcmində birdəfəlik qaydada üzvlük haqqı ödəməlidir.

Təqvim haqları üzrə ödəniş isə, iştirakçı hesab edilən bütün bankların Fondun reyestrində qeydiyyatdan keçdiyi tarixdən etibarən, ilk ildə qorunmuş əmanətlərin rüb üzrə orta günlük qalıq dəyərinin 0,15 faizi həcmindədir. Növbəti illər ərzində isə bu miqdar dəyişilərək 0,125 faiz həcmində hesablanır və Fonda ödəniş həyata keçirilir.

Beləliklə, araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, ƏSF qanunvericiliyə əsasən sığortalanmış əmanətlərin 99%-ni ödəyərək öz öhdəliyini icra etmişdir. Banklara əmanət yerləşdirən əmanətçilər isə, sığorta hadisəsi yaşanan zaman kompensasiya əldə etmək istəyirlərsə, bu sahədə qanunvericiliyi öyrənməli və əmanətləri qanunla müəyyən edilən prinsiplər (faiz dərəcəsi və s.) üzrə banklara yerləşdirməlidirlər.

III Fəsil MALİYYƏ-KREDİT TƏŞKİLATLARININ MÜFLİSLƏŞMƏSİNDƏN İRƏLİ GƏLƏN PROBLEMLƏRİN HƏLLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Kredit institutlarının müflisləşməsi ilə bağlı qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda maliyyə-bank industriyasının inkişafının əsas məqsədi – qanunvericilik mühitinin daha da yaxşılaşması, beynəlxalq səviyyəli standartlara uyğun müasir və rəqabətə dözümlü maliyyə-bank xidmətləri bazarının tərəqqisi üçün münbit hüquqi bazanın yaradılması və onun təkmilləşməsi zəruridir.

Bu məqsədlə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının 30.01.2019-cu il tarixində mövcud qanunvericilik bazasını təkmilləşdirmək məqsədilə “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”ın təsdiqi ilə bağlı bir Qərar qəbul etmişdi. Həmin qərarla ölkə daxilində fəaliyyətdə olan banklarda, həmçinin xarici bankların (qeyri-rezidentlərin) yerli filiallarında yaşana biləcək risklərin müəyyənəlməsi, onların qiymətləndirilməsi, idarə olunması, monitorinqinin aparılması və bu banklarla bağlı hesabatlığın təmin olunmasında risklərin idarə edilməsi ilə bağlı sisteminin formalaşmasına görə minimum tələblər müəyyənənmişdir.

Bu qərara əsasən, bank fəaliyyətini icra edən müddətdə bankların üzləşdiyi mühüm risk növləri vardır ki, bu risklər əsasən aşağıda qeyd edilmiş səbəblərdən və ya risklərdən yaranır:

- I. kredit riski
- II. bazar riski
- III. likvidlik riski
- IV. əməliyyat riski
- V. strateji risk
- VI. nüfuz riski
- VII. layihə riski

Bu Qərarla bankların qarşılaşa biləcəyi risklər müəyyən edilmişdir. Bu

qərarda kredit riski, əsasən borcalanın banka qarşı olan öhdəliyinin zamanında ya da tam olaraq icra etməməsinin nəticəsində baş verdiyi qeyd edilmişdir. Bazar riski isə faiz dərəcələrinin, həmçinin valyuta məzənnəsinin, maliyyə bazarında satılan qiymətli kağızların, həm də əmtəələrin qiymətində baş vermiş dəyişmələr nəticəsində yaranmaqdadır.

Bankların qarşılaşa biləcəyi digər önəmli risk növü likvidlik riskidir. Bu risk isə planlaşdırılan öhdəliklərin icraçılar tərəfindən zamanında və effektiv formada icra edilməməkdə görülür. Əməliyyat riski, bankların mövcud əməkdaşları tərəfindən imkan yaradılmış və yol verilən nöqsanlarla səhvlər, habelə informasiya mərkəzi və texnologiyanın istifadəsində baş verən problem və əksikliklər, həmçinin bankların xaricində olan hadisələr ilə əlaqəli formada baş verməkdədir. Bankların qarşılaşdığı əməliyyat riskinin də müxtəlif növləri qeyd edilir. Bu risklər; insan resursu riski, hüquqi risk, IT riski, komplayens riski və kənar risk olmaqla beş qrupa ayrılır.

İnsan resursu riski, maliyyə təşkilatlarının əməkdaşlarının tərəfindən bilə-bilə ya da heç bilmədən apardıqları bank əməliyyatlarının icrası prosesində mövcud olan zəruri hüquqi aktlara əməl edilməməsi, səhvlərə, nöqsan və qüsurlara yol verilməsi zamanı yaranmış risklərdir. Əməliyyat riskinin ən mühüm növlərindən biri olan IT riski, isə bankın informasiya sistemində, istifadə edilən texnologiyada baş vermiş problemlərlə bağlı yaranan risklərdir. Hüquqi risk, banklarda əməl edilməli olan hüquqi aktların, həmçinin nəzarət orqanlarının və digər qurumların (vergi orqanları) hüquqi aktlarının zəruri tələblərinə əməl edilməməsi, tam və vaxtında icra edilməməsi, müəyyən səhvlərə yol verilməsi, bankların mövcud daxili prinsip və qaydalarının qəbul olunmaması, bunlardan başqa daxili prinsiplərdə ziddiyyətlər və boşluqlar olduqda baş verə bilən risklərdir.

Bankların müflisləşməsinə səbəb olan mühüm risklərdən biri də komplayens riskidir. Bu risk növü cinayət yoluyla əldə olunan pul resurslarının ya da başqa əmlakın hüquqlaşdırılmasına, baş verəcək terrorçuluq əməliyyatlarının maliyyələşməsi üzrə qəbul edilmiş hüquqi aktlara, həm də nəzarət orqanlarının, maliyyə monitorinqi aparan qurumların tələblərinə əməl olunmaması nəticəsində

baş vermiş hüquqi risklərdən ibarətdir. Bankların likvidliyini azaldan risklərdən biri də kənar risklər olub, əsasən üçüncü tərəflər ya da təbiətin vurduğu neqativ təsirlər nəticəsində yaranmış risklərdir.

Bankların gəlirliliyini aşağı salan və imicinə zərər vuran risklərdən biri də strateji riskdir. Baş verən bu risk növü, bankın müəyyənləşdirdiyi strateji hədəflərin düzgün seçilmədiyi zaman yaranmaqdadır. Strateji riskdən başqa, nüfuz riski də banklara qarşı olan inamın zəifləməsinə və neqativ ictimai fikrin formalaşmasına səbəb olaraq onun müflisləşməsinə səbəb olur. Digər risk, layihə riski isə bankların nəzərdə tutmuş olduğu layihələri reallaşdıran zaman mühüm səhvlərə və kənardan gələn faktorların təsirinin nəticəsində yerinə yetirilə bilmədiyi ya da qarşısına qoymuş olduğu məqsədlərə çatmadığı halda bankları müflisləşdirir.

Əslində bankların bazarda qarşılaşa biləcəyi risklərin hüquqi sənədlərdə sistemləşdirilməsi qanunvericiliyin təkmilləşməsinin bir göstəricisi olub, onların apardıqları əməliyyatların növünə, miqdarına, fəaliyyətinin keyfiyyətinə və mühitinə, mürəkkəbliyinə əsasən risklərin idarəedilməsi sistemini yaratmasını zəruri edir.

“Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”ın təsdiq edilməyi haqqında Qərarın 3-cü maddəsinə görə, banklarda risklərin idarəedilməsi sistemi bir neçə elementlərdən ibarət olur. Yəni banklar bu elementləri mütləq qaydada banklar üçün formalaşdırmalıdırlar.

İlk olaraq banklar risklərin idarəedilməsi strategiyasını, habelə risk iştahası bəyannaməsini hazırlamalıdırlar. Bundan başqa risklərin idarəedilməsinin təşkilati quruluşunu və risklərin idarəedilməsi siyasətini əvvəlcədən müəyyənləşdirməlidirlər. Bu göstəricilərdən başqa, risklərin idarəedilməsinin müdafiə xətləri sistemləşdirməli və risk limitlərini göstərməlidirlər.

Kredit təşkilatlarında risklərin qiymətləndirilməsi prosesində istifadə edilmiş müxtəlif modellər vardır. Bu modellərdən biri “əks yoxlama” qaydasına tabe olmaqdır. “Əks yoxlama” əsasən ehtimal olunmuş nəticələrin real olaraq əldə edilmiş nəticələrlə aparılan müqayisəsini göstərir. Müqayisə zamanı tətbiq edilmiş

modellərin adekvatlığının təyin olunması zəruridir. Belə ki, əvvəllər hesablanmış və ya ehtimal edilmiş nəticələrin faktiki nəticələrdən kəskin qaydada uzaqlaşması hazırlanmış modelə müvafiq dəyişikliklərin aparılmasına səbəb olur. Eyni zamanda kredit təşkilatlarının cari makroiqtisadi vəziyyətə və mikroiqtisadi duruma uyğun olmağı təmin edilir.

Banklar müflisləşməkdən uzaq olmaq üçün qanunvericilik çərçivəsində yeni məhsulların və xidmətlərin istehsalı zamanı baş verə biləcək risklərin idarəedilməsini aparmalı və məlumatların icmallaşdırılmasını, risk hesabatlığının aparılmasını təmin etməlidirlər. Ən önəmlisi isə bankların fəvqəladə hallar planı hazırlanmalıdır. Bu plan onların effektiv iş mexanizminə sahib olmasını asanlaşdırmalıdır.

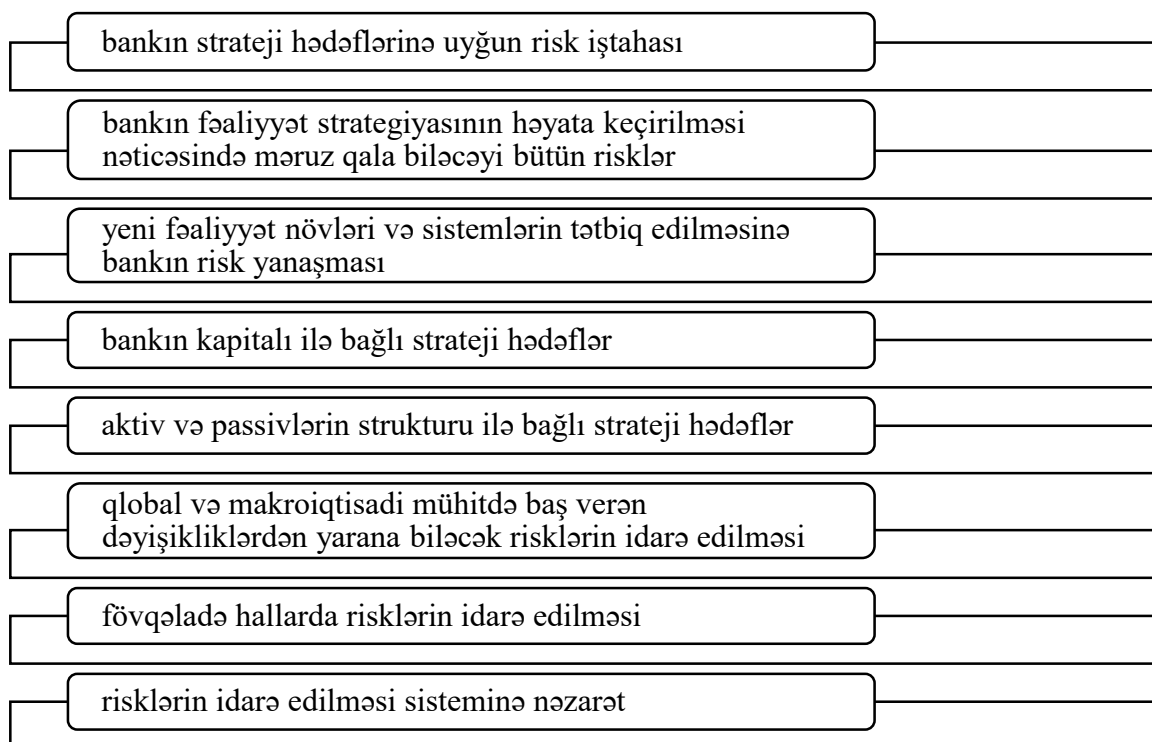
Yuxarıda qeyd edilənlərə əlavə olaraq deyilməlidir ki, ölkədə kredit institutlarının müflisləşməsi ilə bağlı qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi üçün onların fəaliyyətində zəruri normalar vurğulanmalıdır. Bu normalara kredit institutlarının strateji planları daxildir. Belə ki, bu norma tam olmasa belə, nisbətən “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”ında göstərilmişdir.

Qanunvericilikdə aparılmış təkmilləşdirmələr istiqamətində qeyd edilməlidir ki, kredit təşkilatlarının mütləq qaydada aparmalı olduqları işlərdən biri risklərin idarəedilməsi strategiyasının hər təqvim ilinin bitimindən sonrakı ilin ilk rübü daxilində keçmiş ildə əldə edilmiş nəticələrə uyğun yenidən baxılmalıdır. Tələb olunduğu halda isə müvafiq dəyişiklikləri kredit təşkilatları icra etməli aparmalı və növbəti ildəki fəaliyyətlər daha da təkmilləşməlidir.

Bu Qaydaların IV maddəsinə əsasən, ölkədə fəaliyyətdə olan hər bir kredit müəssisəsində risklərin idarəedilməsi ilə bağlı hədəfləri göstərən strategiyalar hazırlanmalıdır. Bu strategiyada mütləq olaraq aşağıdakı risklərin idarəedilməsi üzrə taktikalar göstərilməlidir:

Bankların üzləşəcəyi risklərin idarəedilməyi üzrə siyasət hazırlanan zaman bir neçə mühüm göstərici diqqətə alınmalıdır. Bu xüsusiyyətlər risklərin idarəedilməsi işinin qurulması, həmçinin səlahiyyətlərinin bölgüsünün aparılması ilə bağlıdır.

Şəkil 8. Risklərin idarəedilməsi üzrə taktikalar

Mənbə: “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”a əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Bundan başqa bankın apardığı fəaliyyət növlərinin, biznes proseslərinin və informasiya mərkəzlərinin qarşılaşacağı risklərin idarəedilməsi siyasəti aparılmalıdır. Bu vaxt risklərin idarəedilməyi üzrə müdafiə xətləri sistemləşdirilməlidir:

✚ Kredit təşkilatlarının ilkin müdafiə xətti qurulmalıdır. Fəaliyyətlərinin kredit təşkilatlarına birbaşa qaydada risklər yaratmış bütün qrupları, yəni bu təşkilatların müştərilərinə müxtəlif xidmətlər verən, məhsul ilə xidmətlərin tərəqqisini reallaşdıran struktur şöbələri, həmçinin də bu təşkilatların filialları və şöbələri aiddir. İlk müdafiə xəttinin ən mühüm məsuliyyətləri də vardır. Bu məsuliyyət qrupuna bütün risklərin idarə olunması, həmçinin də əlaqədar nəzarət tədbirləri üzrə məsuliyyətlik aiddir. Eyni zamanda təkmilləşdirmə və resursların bölgüsü və prioritetləşmə üzrə qərarların köməyi ilə risklərin müəyyənləşdirilməsindən etibarən mərhələlərin hamısını əhatə etmiş risklərin idarə olunması daxildir.

✚ Kredit təşkilatlarının ikinci müdafiə xəttinin formalaşması. Bura kredit

təşkilatlarında risklərin idarəedilməsi, hüquqi risklərlə komplayens risklərinin idarəedilməsi funksiyasını həyata keçirmiş struktur şöbələr aiddir. Kredit təşkilatlarının qarşılaşdığı hüquqi risklərlə və komplayens risklərdə idarəetmə funksiyasının həyata keçirilməsi zamanı bölmə uyğun bankın apardığı fəaliyyətin tənzimləmə şərtlərinə uyğun aparılmasına nəzarəti aparır. Həmçinin də hüquqi risklərlə komplayens risklərinin idarəedilməsi ilə bağlı siyasətlərin və prosedurların hazırlanmasını əhatə edir.

✚ Kredit təşkilatlarının üçüncü müdafiə xətti isə ilkin və ikinci müdafiə xətlərini qiymətləndirilməsi səlahiyyətinin verildiyi müstəqil daxili audit şöbəsindən, həmçinin də kənar auditorlardan ibarət olur. Daxili audit şöbələri prosedurları və mexanizmləri daha effektiv olub təkmilləşməsi, onların uyğun formada icra edilməsinin risk əsaslarını və ümumi olaraq auditini həyata keçirməkdədir.

Kredit təşkilatlarında risklərin idarəedilməsi prosesi bu təşkilatlarda risklərin effektiv idarəedilməsi məqsədilə lazımi prosedurlarla qiymətləndirmə metodlarını əhatə etməkdədir. Kredit təşkilatlarının apardığı fəaliyyətlərin müflisləşmə ilə nəticələnməməsi məqsədilə risklərin müəyyənləşməsi və qiymətləndirilməyi zəruri metodları seçərək, onların risk profilinin həcmnin, eyni zamanda mürəkkəbliyinin dərəcəsinə uyğun olaraq seçilir. Tətbiq edilən metodların köməyi ilə onlara aid fikirlər mütəmadi qaydada qiymətləndirilməlidir.

Kredit təşkilatlarında qiymətləndirmə zamanı mütləq olaraq stress-testlər həyata keçirilməlidir. Bu testlər öz növbəsində kredit təşkilatlarında risk profilinə neqativ bir təsir göstərə bilən hadisələrin müəyyənləşməsi, onların qiymətləndirilməsi məqsədilə aparılır. Kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin həcmindən və apardığı fəaliyyətin mürəkkəbliyinə uyğun stress test modelləri qurulur. Bu testlər heç olmasa il ərzində 1 dəfə aparılır.

Stress test modelləri daxilində kredit təşkilatları baş verən bütün şokların ən səmərəsiz həddinin dəyişməyi ehtimalını nəzərdə tutur. Bu şoklar zamanı bazarda, kredit şərtlərində, likvidlik səviyyəsində, əməliyyat və başqa bir çox risklərdə olan komponentlər əks etdirilir. Stress testlərin keçirilməyinin nəticəsi olaraq bank

kapitalının baş verən şoklara dözümlülük səviyyəsi, baş verən şoklar zamanı onların məruz qalacağı maksimum zərərlər və fəaliyyətlərindəki müxtəlif boşluqlar müəyyənləşməlidir.

Kredit təşkilatlarında risklərin dəyərləndirilməsi tezliyi bu təşkilatların apardığı fəaliyyətdə yaranmış risklərin forması, həcmi, xüsusiyyətinə uyğun aparılmalıdır. Kredit təşkilatlarının üzləşdiyi risklərin müəyyənləşməsi müəyyən metodların köməyi ilə həyata keçirilməkdədir. Bunlar aşağıdakılardır:

Şəkil 9. Risklərin müəyyənləşməsi metodları

risk xəritəsi - risk xəritəsində bankın məruz qala biləcəyi risklər, riski yaranan daxili və kənar səbəblər, riskin yarıda biləcəyi digər risklər və mümkün zərərlər əks olunur, habelə riskin başvermə tezliyi, idarə edilməsi və qiymətləndirmə alətləri, riskin idarə edilməsi üzrə məsul şəxs və ya struktur bölmə müəyyən olunur. Risk xəritəsinə ən azı ildə iki dəfə yenidən baxılır və lazım gəldikdə dəyişikliklər edilir

sorğular - sorğulardan müəyyənləşdirilməsi çətin olan müxtəlif risklərin aşkarlanması üçün istifadə olunur. Sorğuların mövzusu bankın risk gözləntilərinə əsaslanır. Sorğular aydın, yığcam və mövzuya uyğun şəkildə tərtib edilir.

empirik (həqiqi tarixi məlumatlara əsaslanan) təhlillər - bank tərəfindən risklərin müəyyənləşdirilməsi üçün özünün və/və ya digər bankların empirik məlumatlarına (məsələn, zərərlər haqqında) əsasən mütəmadi olaraq təhlillər aparılır.

erkən xəbərdarlıq sistemləri - bankda risklərin monitorinqinin həyata keçirilməsi üçün erkən xəbərdarlıq sistemlərindən istifadə olunur. Erkən xəbərdarlıq sistemi bank fəaliyyətində istifadə edilən müxtəlif əmsal və faktorların onlar üzrə müəyyən edilmiş hədlərə yaxınlaşması nəticəsində müxtəlif təhlükələrin yaranma ehtimalları və risklər barədə məlumatların verilməsini təmin edir.

Mənbə: “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”a əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Beləliklə, kredit institutlarının müflisləşməsi ilə bağlı qanunvericilik aktları təkmilləşdirilərək risklər uyğun kateqoriyalara görə qruplaşdırılmalı, əldə edilmiş nəticələr isə sənədləşdirilərək hesabatlarda əks edilməlidir.

3.2. Maliyyə institutlarının müflisləşmə riskinin azaldılmasında iqtisadi vasitələrdən istifadə istiqamətləri

Maliyyə institutlarının müflisləşmə riskinin azaldılmasında istifadə edilən vasitələrdən biri nizamnamə kapitalı ilə bağlıdır. Nizamnamə kapitalı iqtisadi subyektlərin maliyyə vəziyyətləri haqda təsəvvür formalaşdırmağa imkan verən ən önəmli göstəricilərdən birisidir. Nizamnamə kapitalı təşkilatın kapitalının ən stabil elementlərindəndir və onun dəyişdirilməsi müəyyən edilən qaydada qanunvericiliyə uyğun şəkildə həyata keçirilməkdədir. Eyni zamanda, təşkilatın öhdəliklərinin reallaşmasının təminatı aspektindən nizamnamə kapitalı onun nizamnaməsindən irəli gələn vəzifələrinin icrası üçün lazım olan resursların formalaşması mənbəyidir. Nizamnamə kapitalı gələcək dövrdə gəlir qazanmaq məqsədinə uyğun həyata keçirilən fəaliyyətlər üçün ilkin kapitaldır.

Nizamnamə kapitalının formalaşma qayda və şərtləri təşkilatın yaradılma məqsədi və onun təşkilati-hüquqi forması ilə əlaqəlidir. Müxtəlif təşkilati və hüquqi formalara malik təşkilatların nizamnamə kapitalının yaradılmasının qaydaları ölkənin normativ hüquqi sənədləri ilə tənzimlənir.

Hüquqi şəxsin sahib olduğu nizamnamə kapitalı bu şəxsin kreditörünün mənafeyinə təminat yaradan əmlakın minimum dəyərini müəyyənləşdirməkdədir. Müəssisələrdə nizamnamə kapitalının həcmi bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikasında Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilmiş məbləğdən az olmamaqla təsisçilər tərəfindən müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Respublikasında Nazirlər Kabinetinin qəbul etmiş olduğu Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə əsasən ortaya çıxan bəzi mövzuların həll edilməsi haqqında 224 nömrəli, 23.12.2000-ci ildə olan Qərarına əsasən səhmdar cəmiyyətlərinin sahib olduqları nizamnamə kapitalında minimum hədd təyin edilmişdir. Belə ki, qapalı səhmdar cəmiyyətində bu məbləğ 2000 AZN olduğu halda, açıq səhmdar cəmiyyətlərində bu məbləğ 4000 AZN-dir. Nizamnamə kapitalı pul, yaxud qeyri-pul formasında ola bilməkdədir.

Ölkədə səhmdar cəmiyyəti qurulduqda onun nizamnamə kapitalı fonduna qoyulan qoyuluşların forması birmənalı olaraq Azərbaycan Respublikasında qəbul

edilmiş Mülki Məcəlləyə, həm də təsisçilərin daxilində mövcud olan müqavilələrə əsasən müəyyən edilməkdədir. Səhmdar cəmiyyətində yaradılan nizamnamə fonduna olan qoyuluşlar müxtəlif formalarda, yəni pul vəsaitləri şəklində, qiymətli kağızlar formasında, əmlak olaraq, həmçinin də əmlak hüquqlarına sahib olmaqdadır. Buna paralel olaraq, pul dəyərində sahib olan başqa hüquqlarda yarana bilər.

Səhmdar cəmiyyəti qurulan ərəfədə pul formasına sahib olmayan əmlaklarda dəyər təsis yığınağında, səhmdar cəmiyyəti tam formalaşdıqdan sonrakı mərhələdə səhmdar cəmiyyətlərində səhmdarların apardıqları ümumi yığınaqların qərarlarına əsasən müəyyən edilməkdədir.

Təsərrüfat cəmiyyətinin sahib olduğu nizamnamə kapitalı ilə əlaqədar əsas 3 funksiyasını qeyd etmək olar:

1. İlk kapitaldır;
2. Təsisçilərin iştirak payını müəyyən edir;
3. Üçüncü şəxslər qarşısında cəmiyyətin öhdəliklərinin icra edilməsinə təminat verir.

Nizamnamə kapitalı haqqında bir neçə zəruri ictimai əhəmiyyət daşıyan funksiyaları reallaşdıran hüquqi qurumlarda (bunlara nümunə olaraq kredit təşkilatlarını, sığorta şirkətlərini, poçt müəssisələrini, dini qurumları, publik hüquqi şəxsləri və digərlərini göstərmək olar) konkret tələblər qoyularaq qanunvericiliyə əsasən müəyyən olunur. Bununla belə bəzi müəssisələrdə, xüsusən təşkilati strukturu və hüquqi formasına əsasən məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərdə bənzər tələblər olmamaqdadır. Bu isə öz növbəsində məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər kimi qurulmuş kommersiya təşkilatları ilə müqavilələrin kreditorların mənafeyinin qorunmamasına səbəb ola bilməkdədir.

Bankların nizamnamə kapitalı – Azərbaycan Respublikasında Mərkəzi Bankda qəbul olunan (25.07.2012, 20/3 sayılı) qərara uyğun olaraq yeni yaradılmış banklarda nizamnamə kapitalı fondu üzrə ən aşağı məbləğin 50 milyon manat olması təyin edilmişdi.

Sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı – Azərbaycan Respublikasında

Maliyyə Nazirliyinin hazırladığı və 2014-cü ilin 24 yanvar tarixində qəbul olunmuş 6 sayılı qərarına görə, yeni qurulmuş və fəaliyyətini davam etdirən qeyri-həyat sığortası qurumlarının sahib olmalı nizamnamə kapitalı fondunda minimum miqdar 5 milyon manatdır. Ancaq bu məbləğ həyat sığortası qurumlarında fərqli olub, 10 milyon manat həcmindədir.

Təkrarsığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı – Azərbaycan Respublikasında Maliyyə Nazirliyində 24. Yanvar 2014-cü ildə hazırlanmış 06 sayılı qərarla əks olunduğu kimi yeni qurulmuş və fəaliyyətini davam etdirən təkrarsığorta qurumlarının nizamnamə kapitalı fondunda minimum miqdar 20 milyon manatdır.

Fond birjasında, Klirinq təşkilatları və İnvestisiya qoyuluşu fondunun depozitarı, Azərbaycan Respublikasında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsində (indi bu səlahiyyətlər Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasında icra edilir) 29 sentyabr 2015-ci ildə 07 sayılı qərarına əsasən təsdiqlənən və bu qaydalarda göstərilənlərə görə nizamnamə kapitalında ən aşağı məbləğ 1 (bir) milyon manatdır.

Bank olmayan kredit təşkilatlarında nizamnamə kapitalının məbləği, Azərbaycan Respublikasında Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının vermiş olduğu qərara, yəni 07 iyun 2017-ci ildə 15 nömrəli qərarına uyğun təsdiqlənən qaydalara görə kommərsiya hüquqi şəxsi simasında yaradılacaq BOKT-larda nizamnamə kapitalı fondunun ən aşağı miqdarı 300 min manatdır. Ancaq qeyri-kommərsiya hüquqi şəxsi qismində qurulan BOKT-larda isə bu məbləğ 30 min manatdır.

Kredit ittifaqlarının nizamnamə kapitalı – Azərbaycan Respublikasında Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının vermiş olduğu 07 iyun 2017-ci il 15 nömrəli qərarında əks olunur ki, bu qurumların saxladıkları nizamnamə kapitalı fondu heç olmazsa ən az 4 min manat olmalıdır.

Beləliklə, maliyyə institutlarının müflisləşmə riskinin azaldılmasında nizamnamə kapitalının əhəmiyyətinə toxunduqdan sonra, Azərbaycanda ən yüksək nizamnamə kapitalına sahib banklara nəzər salmaq (Cədvəl 7).

Nizamnamə kapitalından başqa, maliyyə institutlarının müflisləşmə riskinin

azaldılmasında istifadə edilən digər vasitə səhmdar cəmiyyətlərində dövlətə məxsus səhmlərin idarəetməyə verilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Cədvəl 7. 2018-ci ildə ən yüksək nizamnamə kapitalına sahib 10 bank

	Banklar	Nizamnamə kapitalı
1	IBA	1241287
2	Pasha Bank	333000
3	VTB Azərbaycan	315815
4	Nikoil Bank	296000
5	Xalq Bank	225079
6	Kapital Bank	205850
7	Accessbank	140258
8	Expressbank	137257
9	Unibank	125686
10	Atabank	120020

Mənbə: Report agentliyinin iqtisadi informasiya bülleteni

Cədvəl 7 göstərməkdədir ki, ölkədə bankların nizamnamə kapitalı minimum tələbdən, yəni 50 milyon manatdan dəfələrlə yüksəkdir.

Maliyyə institutlarında səhmlərin idarəetməyə verilməsində əsas məqsəd aşağıdakılardan biri ola bilər (<http://www.stateproperty.gov.az>):

- Ölkədə fəaliyyətdə olan səhmdar cəmiyyətinin apardıqları əməliyyatın möhkəmlənməsi;
- Həmin səhmdar cəmiyyətlərinin özəlləşdirilməsinin hazırlığı;
- Bu səhmdar cəmiyyətlərində menecment prosesinin yüksəlməsi;
- İstehlakçılara göstərilmiş və təqdim edilmiş xidmətlərdə növlərin və rəqabət potensialının yüksəldilməsi;
- Ölkədə səhmdar cəmiyyətlərinə investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsi;
- Səhmdar cəmiyyətlərinin mövcud borclarının miqdarının azaldılması;
- Ödəmə gücünün zəif olduğu səhmdar cəmiyyətinin müflisləşməyinin qarşısının alınması.

Yuxarıda göstərilən hər hansı bir səbəbdən maliyyə institutlarının səhmlərinin idarəetməyə verilməsi baş verərsə, əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş aşağıda göstərilən tələblərə riayət etmək zəruridir (<http://www.stateproperty.gov.az>):

- ✚ idarəetməyə verilən səhmlər üzrə mülkiyyət hüququnun keçməməsi;

✚ səhmlərin idarə edən şəxslərə girov və digər yüklülüklərdən azad şəkildə verilməsi;

✚ bağlanmış əqdlərin qüvvədə olduğu zaman kəsiyində idarəetməyə verənlər tərəfindən səhmlərin müxtəlif hüquqi şəxslərin sahib olduğu nizamnamə kapitalı fonduna qoyulmasına və ya digər şəkildə yüklülüyə gətirib çıxaran əqdlərin imzalanmasına yol verilməməsi;

✚ müqavilənin qüvvədə qaldığı müddətdə idarəedən tərəfindən bütün hüquqlarla vəzifələrin öz adından yerinə yetirilmiş olması, lakin bunu idarə edən qismində çıxış edərək həyata keçirdiyinə istinadını etməsi;

✚ fəaliyyət üzrə proqramın (biznes planın) gerçəkləşdirilməsi məqsədinə uyğun idarə etməyə verənin ölkədəki qanunvericiliklə müəyyənləşmiş qaydada sağlamlaşdırma üçün nəzərdən keçirilmiş vəsait və dividendlərdən, eləcə də müxtəlif qanuni mənbələrə əsaslanaraq onların hesabına, yəni kredit və qrantların, məqsədli maliyyə yardımlarının, bank kreditlərinin və s. hesabına maliyyə dəstəyi göstərmək hüququnun olması.

Səhmdar cəmiyyətlərini müflisləşmədən qorumaq məqsədilə səhmləri idarəetməyə verilən müddətdə səhmdar cəmiyyətinin ümumi yığıncaqlarında və müxtəlif idarəetmə orqanlarında;

(a) səhmdar cəmiyyətinin ləğvi və yenidən təşkili,

(b) səhmdar cəmiyyətinin nizamnaməsinin və nizamnamə kapitalının dəyişdirilməsi,

(c) törəmə təsərrüfat cəmiyyətlərinin yaradılması, həm də səhmdar cəmiyyətinin digər hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalında iştirakı,

(d) səhmlərin əlavə emissiyası və ya yerləşdirilmiş səhmlərin geri alınması kimi məsələlərlə bağlı idarəetməyə verənin rəyi əsasında idarəedən öz münasibətini bildirir.

Ümumiyyətlə, müddətinə görə səhmlərin idarəetməyə verilməsi əsasən üç formada reallaşdırılmaqdadır:

▪ qısamüddətli formada — 5 ilə kimi,

▪ ortamüddətli formada — 5 ildən 10 ilə kimi,

- uzunmüddətli formada —10 ildən çox olmaqla.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən aydın görüldüyü kimi, maliyyə institutlarının müflisləşməsi riskini azaltmaq üçün müxtəlif dövrlərdə səhmdar cəmiyyətlərində səhmlərin idarəetməyə təhvilində əsas məqsəd menecmentin yaxşılaşması, onların rentabelliyyətinin yüksəldilməsi çıxış edir.

Maliyyə institutlarının müflisləşməsi riskini azaltmaq üçün maliyyə cəhətdən zəif şirkətlərin yenidən qurulması zamanı pul axınının düzəldilməsinə çalışılır. Pul axınının düzəldilməsi vasitəsilə səmərəliliyyətin artırılması ilə müflisləşmə riski aradan qaldırıla bilər. Yəni, günümüzdə prioritet problemə çevrilmiş borc ödəmə təzyiqindən xilas olmaq və aktivlərin daha səmərəli istifadə olunmasını və maliyyə kredit təşkilatının performansının artırılmasını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Asimmetrik məlumatlar və tərəflərin maraqlarının toqquşduğu bir mühitdə tərəflər arasında maliyyə çətinliyi baş verə bilər.

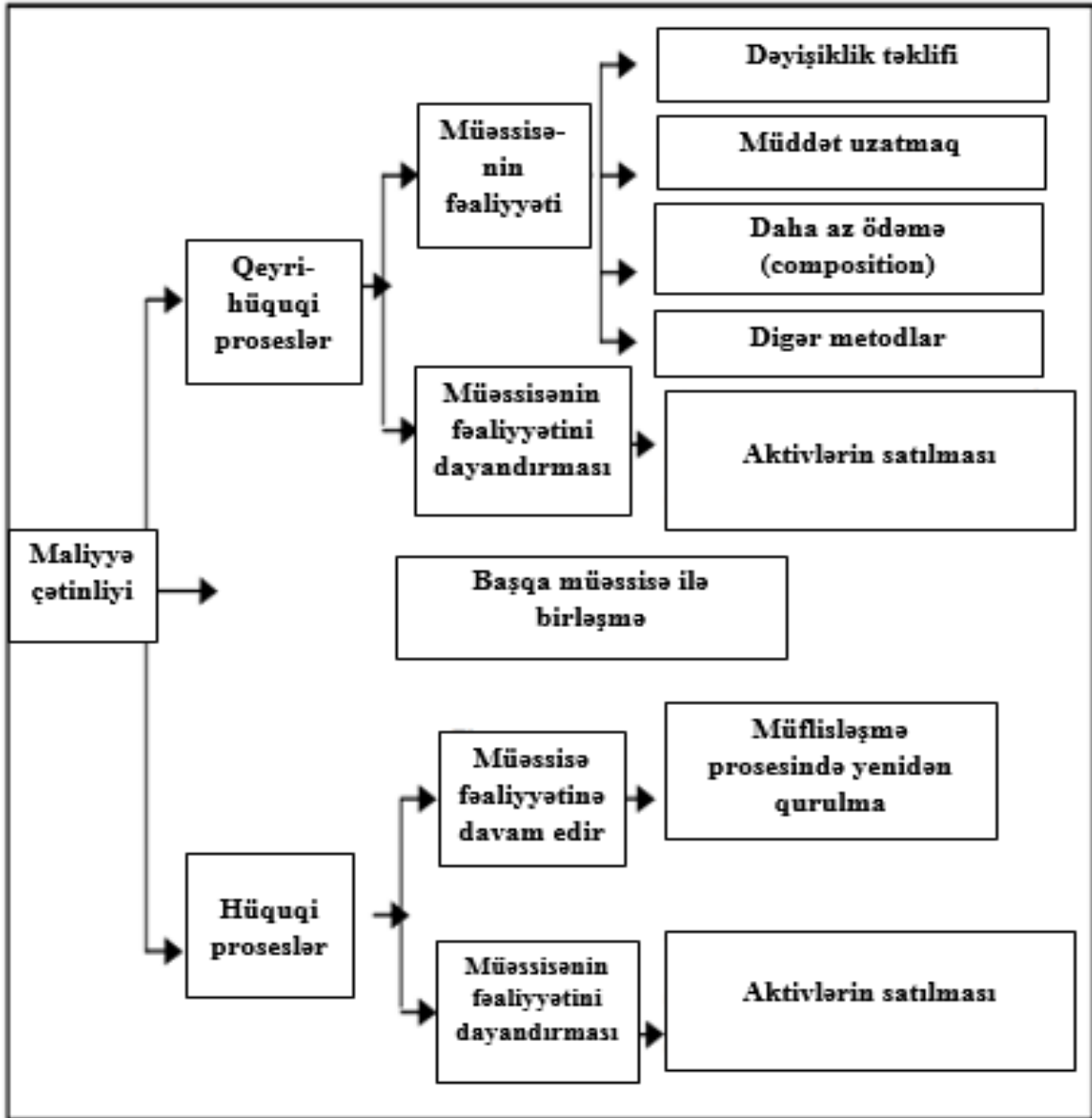
İnformasiya problemi müflisləşmə riski ilə üzləşən şirkət sahiblərinin, şirkətin real vəziyyəti haqqında qərar vermək üçün etibarlı məlumat əldə etməsində üzləşəcəyi çətinliyi ifadə edir. Şirkətin real vəziyyətinin, başqa sözlə yaşana biləcək çətinliyin şirkətin müvəqqəti maliyyə çətinliyi yoxsa iqtisadi çətinlik olub-olmaması müəyyən edilməlidir.

Burda nəzərdə tutulan, bu çətinliyin dəqiq müəyyənləşərək istifadə olunacaq yenidənqurma prosesləri və metodlarının təyin edilməsi ilə bağlıdır. Ancaq bütün tərəflər maliyyə kredit təşkilatlarının faktiki vəziyyətini tam olaraq qiymətləndirərsələr belə, mövcud problemin həlli üçün ən optimal çıxış yolu haqqında münaqişələr olacaqdır. Çünki müxtəlif yenidənqurma üsulları nəticəsində aktivlər idarəçilər, kreditorlar və tərəfdaşlar arasında müxtəlif səviyyədə bölgüsünə səbəb olacaqdır.

Maliyyə problemləri olan şirkətlər müflisləşmə haqqında hüquqi sənədlərə əsasən maliyyə hüquqları və ya fəaliyyətlərini yenidən formalaşdırmaq üçün məhkəməyə müraciət etmədən, könüllü olaraq fəaliyyətlərini və maliyyə vəziyyətlərini müvafiq tərəf qrupları ilə maraq qrupları ilə razılaşdırılmış qaydada yenidən qura bilər.

Maliyyə-kredit təşkilatları əgər uğurlu yenidən formalaşma prosesini həyata keçirə bilməzlərsə, nəticədə bu təşkilatın ləğv edilməsi prosesi başlayacaqdır. Bu cür müəssisələrin maliyyə çətinliklərinin təhlilinə və bu proseslərdə istifadə oluna biləcək müəyyən üsullara tətbiq edilə bilən proseslər Şəkil 10-da göstərilmişdir.

Şəkil 10. Maliyyə çətinliklərində tətbiq edilə bilən həll prosesləri

Mənbə: F.J.Weston, M.Mitchell, L.Mulherim, J.Harild, Takeovers, Restructuring and Corporate Governance, Prentice Holl, 2003, s.340

Yenidən qurulma üsulları istər hüquqi proseslə, istərsə də hüquqi proseslərə daxil olmayan əməliyyatlarla aparılsın, bu üsulların hər birində ümumilikdə bir-birinə oxşar cəhətlər var və ümumi xüsusiyyətləri ilə aktivlərin yenidən qurulması, yeni tərəfdaşlıq münasibətlərinin formalaşdırılması və maliyyə hüquqlarının yenidən qurulması ilə bağlıdır (Weston və digərləri, 2001: s. 345).

Bunlar, aktivlərin bir hissəsinin satılması, başqa bir şirkətlə birləşdirilməsi, kapital qoyuluşu, araşdırma və inkişaf xərclərinin azaldılması, yeni qiymətli kağızların verilməsi, banklar və digər kreditorlar ilə yenidən razılaşma, borc kapitalının dəyişdirilməsi və borclanılmış kapitalizasiya daxildir.

3.3. Maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsinə qarşı xarici təcrübədən istifadə istiqamətləri

Birmənalı olaraq demək olar ki, maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsi ilə bağlı problemlər iqtisadiyyata ciddi zərər vurduğu üçün bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübədə müxtəlif tədbirlər görülməkdədir. Bu tədbirlərə əvvəlcə İEOÖ timsalında Türkiyə, daha sonra isə İEÖ timsalında isə Fransa və İngiltərə nümunəsində nəzər salmaq.

Türkiyə bank sistemi: Türkiyədə bank sisteminin maliyyə sistemindəki payının 88,2%-ni təşkil edərək böyük bir önəm daşıyır. Türkiyədə 47 bank fəaliyyət göstərir, onlar arasında bir qismi depozit bankları, digər qismi isə investisiya və inkişaf bankları olaraq fəaliyyət göstərir.

Cədvəl 8. Türkiyədə əmanət banklarının və şöbələrinin sayı, 29.04.2019

	Bankların sayı	Ölkədaxili şöbə	Xarici şöbə
Əmanət Bankları	34	10274	70
O cümlədən:			
Dövlət kapitallı əmanət bankları	3	3679	32
Özəl kapitallı əmanət bankları	9	3898	28
Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna transfer edilmiş banklar	1	1	0
Xarici kapitallı banklar	21	2696	10

Mənbə: <https://www.tbb.org.tr/>

Digər ölkələrdə olduğu kimi, Türkiyədə də bank sistemi makroiqtisadi hadisələrə çox həssasdır. Belə ki, ölkədə baş vermiş müxtəlif iqtisadi və siyasi hadisələr bütün iqtisadiyyata, həmçinin maliyyə institutlarının fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir. Türkiyədə əsas problemlərdən biri inflyasiya ilə bağlıdır. Yüksək inflyasiya həm depozit sahiblərinin gəlirlərini dəyərsizləşdirdiyindən onların

xarici valyutada olan borclarını ödəməsində çətinliklərlə üzləşməsinə səbəb olmuşdur.

Türkiyədə bankların üzləşdiyi böhranların tarixinə baxdıqda xüsusilə, 2001-ci və 2008-ci illərdə baş vermiş böhranlarda problemlili kreditlərin həcmnin artdığı görünür. Bu böhranlarda bank sektorunu krizdən çıxartmaq üçün Türkiyə Banklar Birliyi müxtəlif siyasət tətbiq etməyə çalışmışdır. Məsələn, bankların problemlili aktivlərini almaq üçün Aktiv İdarəetmə Şirkəti (Aktif Yönetim Şirketi) qurmaq üçün fəaliyyətə başlamışdır. Ancaq sonradan bu fəaliyyət yarım buraxılmış, onun əvəzində təyin edilmiş lider bankın rəhbərliyində olan bir komissiya vasitəsilə məhkəməyə müraciət etmədən problemlilərin həll edilməyi üçün bir siyasət hazırlanmışdır (Erdal, 2012: s. 5).

Aparılmış siyasət nəticəsində Maliyyə İstehsalı Məsləhət Şurası (Finans Üretim Danışma Kurulu) yaradılmışdır. İqtisadiyyatdan məsul olan nazirin rəhbərlik etdiyi Şurada Xəzinə Müstəşarlığı, Mərkəzi Bank, Bankçılıq Tənzimləmə və Nəzarət Şurası, Qiymətli Kağızlar Şurası, Dövlət Bankları Ortaq İdarəetmə Şurası, Qaranti Bankın və s. qurumların rəhbərləri iştirak edir.

Türkiyədə aparılmış Yenidən Yapılandırma Proqramı çərçivəsində bank sektorunda vəziyyət yaxşılaşmışdır. Belə ki, 2003-cü ildə bank sektorunda olan ümumi aktivlərin dəyəri 14%, 2011-ci ildə isə 2010-cu illə müqayisədə 10% artmışdır (Erdal, 2012: s. 15).

Bank Tənzimləmə və Nəzarət Təşkilatının məlumatlarına görə, Türk bankçılıq sektorunun cəmi aktivləri 2018-ci ildə 3 trilyon 671 milyard 537 milyon lirə olmuşdur. Bu sektorun ümumi aktivləri 2017-ci ildə son dövrə görə 413 milyard 694 milyon lirə (12,7%) artmışdır (<http://www.bddk.org.tr/>).

2018-ci ildə aktivlər arasında ən böyük aktiv kreditlər olmuşdur. Belə ki, onun həcmi 2 trilyon 353 milyard 170 milyon lirə olduğu halda, qiymətli kağızların həcmi isə 431 milyard 613 milyon lirəyə çatmışdır. 2017-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə 12,7 faiz, kreditlər 12,1 faiz, qiymətli kağızlar 7,5 faiz artmışdır. Bundan başqa problemlili kreditlərin həcmində də dəyişiklik baş vermişdir.

Cədvəl 9. Türkiyədə bankların verdiyi ümumi kreditlər və problemlı kreditlərin həcmi, lirə

	2016, dekabr	2017, dekabr	2018, dekabr
Problemlı kreditlər	13.128	13.242	96.656
Ümumi kredit məbləği	1.734.342	2.098.246	2.394.425

Mənbə: <https://www.bddk.org.tr/>

Cədvəldən görüldüyü kimi, Türkiyədə problemlı kreditlərin həcmi ümumi kreditlərlə müqayisədə dəyişkən olaraq, 2018-ci ildə yüksəlmişdir. Bu vəziyyət əvvəlki illərdə aparılmış Yenidən Yapılandırma Proqramının yenilənməsini zəruri edir.

Fransa bank sistemi: Fransanın bank sistemində Fransa Bankı (Banque de France), depozit bankları, işgüzar banklar, ortamüddətli və uzunmüddətli kredit bankları daxildir. Fransa bankı ölkənin mərkəzi bankıdır və 1840-cı ildən fəaliyyət göstərir. Fransa Bankı Avropa Mərkəzi Bankının üzvüdür. Fransa Bankı Avropa Mərkəzi Bankının ilkin kapitalında Almaniyadan sonra ikinci ən böyük paya (16,87%) malikdir (<https://www.export.gov/>).

Fransada depozit bankları tələb olunanadək əmanətləri 2 il müddətindən çox olmamaq şərti ilə qəbul edir. Ölkədə depozit bankların digər müəssisələrin kapitalında iştirakı məhdudlaşdırılaraq 20%-lik limit qoyulmuşdur. Depozit bankların topladıqları depozitlərin müddəti 2 ildən çox ola bilməz, eyni zamanda verilən kreditlərin dövrü də 5 ildən artıq olmur.

Ölkə fəaliyyətdə olan işgüzar banklar əsasən investisiya qoyan bank müəssisələri olaraq qeydiyyatdan keçir. Onların fəaliyyətləri qəbul edilmiş xüsusi hüquqi sənədlərlə tənzimlənməkdədir. Qiymətli kağızların alqısı və satışını həyata keçirməklə bərabər, bu banklar mütəmadi olaraq investisiya qoyuluşunu həyata keçirirlər (EBF, 2018: s.47). Fransada fəaliyyətdə olan ortamüddətli və uzunmüddətli kredit təşkilatları isə depozit bankları və işgüzar banklar arasında keçid roluna sahibdir. Qanunvericiliyə əsasən, bu banklar 2 ildən daha az müddət üçün depozit qəbul edə bilmir. Eyni zamanda 2 ildən daha az müddətdə kredit vermir. Ölkədə mövcud bank sistemində ortamüddətli və uzunmüddətli kredit təşkilatlarının xüsusi çəkisi çox deyil.

Fransada mövcud qanunvericilikdə kredit müqaviləsinin hazırlanması ilə əlaqədar ciddi prosedurlar vardır. Belə ki, hazırlanmış müqavilədə qanunda göstərilmiş istənilən göstəricinin qeyd edilməməsi bağlanmış müqavilənin qüvvədən düşməsinə səbəb olur. Həmin banklar isə öz növbəsində faizləri əldə etmək hüququndan məhrum olunur. Məsələn istehlak krediti üzrə bağlanmış əqdlərdə aşağıdakı məlumatların göstərilməsi məcburidir (FSB, 2019):

- kredit verən bankın, kredit alan şəxsin və ona zamin duran şəxslərin ünvanlarının göstərilməsi;
- kreditlərin verilməsi üzrə şərtlər və üsulları (müddəti, ödəniş vaxtı və s.);
- verilmiş kreditin məbləği, onunla əlaqədar yaranmış xərclər, həmçinin effektiv faiz dərəcəsi;
- əsas kredit məbləğinin və ona görə faizlərin hissə-hissə ödənilməsinin dəqiq qrafiki və hissə-hissə ödəniş məbləğləri.

Müqavilənin mətnində, həmçinin kreditin vaxtından əvvəl bağlanmasının və ya kredit müqaviləsinin başa çatmasının şərtləri və prosedurları nəzərdə tutulmalıdır.

Ölkədə dövlət bankı hesab edilən Fransa bankının nəzdində fiziki şəxslər tərəfindən kreditlərin ödənilməsi ilə bağlı insidentlər üzrə Milli kartoteka və ya kredit ödəməkdən yayınanların kartotekası yaradılmışdır. Kredit üzrə hər bir əhəmiyyətli gecikdirmə və ya növbəti ödənişi etməmək faktı borclar üzrə komissiya tərəfindən nəzərdən keçirilir. Komissiya isə, öz növbəsində, uyğun sənədin kartotekaya daxil edilib-edilməməsi haqqında qərar qəbul etməkdədir. Sənəddə təkcə insident barədə deyil, həm də kreditləşmə prosesini tənzimləyən müqavilələr və ya məhkəmə xarakterli tədbirlər barədə məlumatlar əks olunur. İnsidentlər barədə məlumatlar kartotekada 8 il ərzində saxlanılır. Bu kartotekalardan yalnız bankların və müxtəlif kredit təşkilatlarının öz ehtiyaclarını ödəmək üçün istifadə edə və bu informasiyanı digərlərinə verə bilərlər. Vətəndaşlar öz sənədləri haqqında şifahi informasiyanı yalnız Fransa Bankının bölmələrində əldə edə bilərlər (FSB, 2019).

Fransada 2013-cü il aprel ayında risklərdən qorunmaq və müflisləşmənin

qarşısını almaq üçün bank sektorunda islahatlar paketi hazırlanmışdır (Fernandez-Bollo, 2013:s.2). Bu islahatda əsas diqqət bank qruplarının struktur islahatının həyata keçirilməsini əhatə etmişdi. Bu islahatlar çərçivəsində aşağıdakılar nəzərdə tutulurdu:

- iqtisadiyyatı maliyyələşdirmək üçün zəruri olan ticarət fəaliyyətini həyata keçirən zaman bankların minimum səviyyədə olsa belə üzləşəcəkləri bazar risklərini azaltmaq;

- müştərilərin depozitlərini mülkiyyət üzrə ticarət fəaliyyətində baş verən risklərdən qorumaq.

İslahatın məqsədi ticarət fəaliyyəti nəticəsində yaranan zərərləri ödəmək üçün istifadəsi planlaşdırılan vergi ödənişləri və depozit sığortası pullarının riskini ciddi şəkildə məhdudlaşdırmaqdır;

- Kredit təşkilatları və investisiya şirkətləri daxilində ticarət fəaliyyətinin prudensial nəzarətinin gücləndirilməsi.

Aparılmış islahatlardan sonra ölkədə bankların gəlirlərində yüksəlmə olmuşdur.

Cədvəl 10. Fransada 6 əsas bank qrupu üzrə nəticələr

Milyard avro	2014	2015	2016	2017
Xalis bank gəliri	136,4	146,3	145,7	146,4
Xərclərin gəlirə nisbəti	67,3 %	66,4 %	67,5 %	69,0 %
Riskin xərci	12,6	12,9	10,3	8,4
Gəlir	32,0	36,3	37,1	36,9
Xalis gəlir	14,3	23,7	24,3	23,9

Mənbə: ACPR, The French banking system, Reverse Roadshow French Banks, Paris, 11 June 2018 <https://acpr.banque-france.fr/>

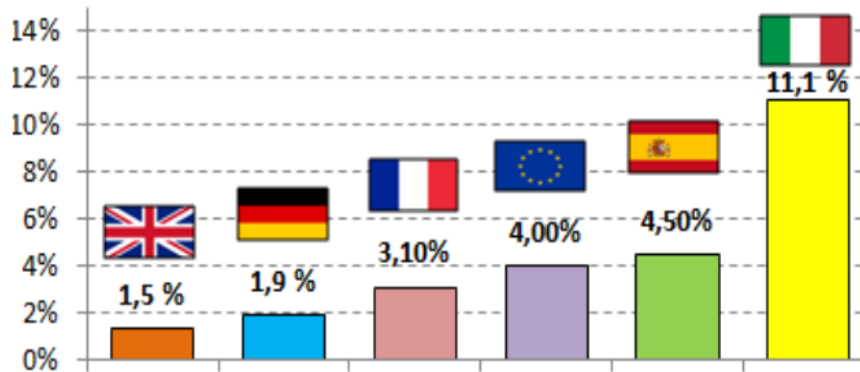
Cədvəl 10-dan görüldüyü kimi ölkənin ən böyük 6 bankının xalis bank gəlirləri illər üzrə artmışdır. İllər üzrə xərclərin gəlirlərdə çəkisi dəyişkən olsa belə (2014-cü ildə 64,3 faiz, 2017-ci ildə 69%), bankların apardığı risk xərci azalmışdır.

Fransada bankların müflisləşməsini önləmək üçün mütəmadi olaraq onların qarşılaşa biləcəkləri risklər analiz edilir və ictimaiyyətə çatdırılır. Ölkədə bankların qarşılaşdığı əsas risklərdən biri gəlirlərlə bağlıdır. Yəni, aşağı faiz səviyyəsi və

margin sıxılma riski ölkədə bankların gəlir səviyyəsinə təsir edən ən yüksək risk amilidir. Bu risk amilinin başvermə ehtimalı yüksəkdir. Fransada bankların rastlaşdığı digər risk problemlili kreditlərlə bağlıdır. Belə ki, bu risk amilinin başvermə ehtimalı da yüksək olduğundan banklar üçün ən yüksək xərc yaradır. Bankların ödəmə qabiliyyətinə isə təsir edən ən mühüm risk amili yeni tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqi ilə bağlı olub, bu riskin başvermə ehtimalı digər iki risk amilinə görə daha zəifdir. Qeyd edilənlərə əlavə olaraq deyilməlidir ki, ölkədə bankların qarşılaşacağı müxtəlif riskləri azaltmaq və onları müflisləşmədən qurtarmaq üçün onların diversifikasiyalı biznes modeli tətbiq etməsi məsləhət görülür (ACPR, 2018).

Fransada bankların biznes modelində əməliyyat gəlirləri üzrə əsas daxilolmalar pərakəndə satışlardan əldə edilməkdədir. Bu gəlirlərdə sonrakı ən böyük payı mobil bankçılıq və sığorta və aktivlərin idarə edilməsi təşkil edir. Ən kiçik pay isə maliyyə xidmətlərinin üzərinə düşür. Bundan başqa qeyd edilməlidir ki, ölkədə problemlili kreditlər üzrə dinamika Avropa Birliyinin orta göstəricisindən aşağı olub digər ölkələr ilə müqayisədə qənaətbəxşdir.

Şəkil 11. 2017-ci il üçün problemlili kreditlərin dinamikası

Mənbə: ACPR, The French banking system, Reverse Roadshow French Banks, Paris, 11 June 2018 <https://acpr.banquefrance.fr/>

Belə ki, Avropa Birliyində problemlili kreditlər üzrə orta göstərici 4% təşkil etdiyi halda, Fransada bu göstərici 3,1% təşkil etmişdir. İngiltərə və Almaniya bu göstərici uyğun olaraq 1,5% və 1,9% olub bu ölkələrdə problemlili kreditlər üzrə risk faktorunun çox aşağı olduğunu göstərir. Ən yüksək göstərici isə İtaliyada müşahidə edilməkdədir.

Beləliklə, Fransada bank sisteminin müflisləşməsində əsas risk amili kimi margin sıxılma qeyd edilir. Bankların bu riskin təsirini azaltması üçün diversifikasiyalı biznes modeli tətbiq edilməli və günün tələblərinə uyğun struktur islahatları aparılmalıdır.

Böyük Britaniya: Böyük Britaniyanın maliyyə institutları iki qrupa bölünür: bank sektoru, bank olmayan maliyyə qurumları. Bank sektoru komməriya banklarından (o cümlədən, klirinq bankları), uçot evlərindən, ticarət banklarından, xarici və konsorsial banklardan ibarətdir.

Bank olmayan maliyyə qurumlarına tikinti cəmiyyətləri, sığorta müəssisələri, investisiya şirkətləri, pensiya fondları, kredit ittifaqları daxildir.

Britaniyada mərkəzi bank funksiyasını 1694-cu ildə yaradılmış İngiltərə Bankı həyata keçirməkdədir. Mərkəzi Bank Maliyyə Nazirliyinin rəhbərliyi altında işləməsinə baxmayaraq hökumətdən formal müstəqilliyə malikdir.

Komməriya bankları Britaniya bank sistemində ikinci səviyyəsini təşkil etməkdədir. Bu ölkə ərazisində komməriya bankları bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməklə daha çox ixtisaslaşmışlar. Komməriya bankları əsasən depozit banklarından, uçot evlərindən, xarici banklardan və aksept evlərindən ibarətdir. İngiltərənin əsas depozit banklarına klirinq bankları aiddir. Bunlar klirinq öhdəliklərinə malik ən böyük səhmdar banklardır.

Depozit banklarının digər növü maliyyə evləri adlanan qurumlardır. Bu evlər istehlak kreditləri üzrə ixtisaslaşmışlar. Onların aktiv əməliyyatlarının 65%-ə qədəri möhlətli istehlak kreditlərinin üzərinə düşür. Bu kreditlərin təxminən 60%-i avtomobil alışına yönəldilir. Verilən kreditlərin minimal məbləği 500 funt təşkil edir.

Uçot evləri London bazarında maliyyə institutunun xüsusi növüdür. Onlar qısamüddətli kredit əməliyyatlarıyla məşğul olur, komməriya banklarıyla mərkəzi bank arasında vasitəçilik edirlər. Depozit halında vəsaitləri cəlb edir və onları qısamüddətli aktivlərə yönəldirlər. Uçot evləri, eyni zamanda, veksellərin alqı-satqı bazarı rolunu oynayrlar.

İngiltərə Bankı ölkədə fəaliyyətdə olan bankların daha rəqabətqabiliyyətli

olması üçün stress test tətbiq etmələrini təbliğ etmişdir. Bu məqsədlə 2018-ci ildə bankların stress testi üçün risklərin idarə edilməyi prinsiplərini hazırlamışdır. Bu prinsiplər üzrə mütəmadi qiymətləndirmə aparən bank və müxtəlif kredit təşkilatlarının qeyd edilmiş prinsiplərə uyğun özünü qiymətləndirməsinin zəruriliyi bildirilmişdir. Bu prinsiplər əsasən risklərin idarəedilməsi modelində effektivliyin təmin edilməyi məqsədilə həyata keçirilməkdədir. Bunlar aşağıdakılardır (Bank of England, 2018: s. 5):

Prinsip 1 - Banklar müəyyən bir modelə malikdirlər və onu istifadə edirlər.

Prinsip 2 - Banklar, risk modelini idarə etmək üçün effektiv idarəetmə bazasına, siyasətinə, prosedurlarına və nəzarətinə malikdir.

Prinsip 3 - Banklar möhkəm inkişaf modelinə və onların reallaşması prosesinə sahibdir, həmçinin mövcud modellərin düzgün istifadəsini təmin etmişdir.

Prinsip 4 - Banklar müstəqil araşdırma fəaliyyətləri aparmaq və qeyri-müəyyənliklərini daha yaxşı başa düşmək üçün müvafiq modelləri istifadə edir, həmçinin müstəqil araşdırma fəaliyyətlərini həyata keçirir.

Sıralanan bu prinsiplər əsasında materialların toplanması və analiz edilməsinin, banklarda effektiv idarəetməyə imkan yaradacağı düşünülməkdədir.

Beləliklə, həm Türkiyə təcrübəsi, həm də Fransa və İngiltərənin təcrübəsi göstərir ki, maliyyə-kredit təşkilatlarının müflisləşməsi riskinə qarşı ölkələr müxtəlif siyasət tətbiq edərək onların rentabelliğini yüksəltməyə çalışırlar.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılmış tədqiqat işində Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının, xüsusilə bank sektorunun müflisləşməsi və bu istiqamətdə Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun fəaliyyəti öyrənilərək, həmçinin ölkədə mövcud qanunvericiliyin bu əməliyyatları tənzimləmə səviyyəsi araşdırılaraq aşağıda qeyd edilən nəticələr və təkliflər hazırlanmışdır.

1. Maliyyə-kredit təşkilatlarının balans hesabatında pul axınlarının daima hərəkəti bir tərəfdən iqtisadiyyatda kreditlə maliyyələşdirilən investisiyanın genişləndirilməsi prosesinə xidmət etməkdədir, bundan başqa maliyyə-kredit təşkilatlarının mobilliyini qorumaqdadır. Bu baxımdan ölkədə xüsusilə investisiya-yığım əlaqəsinin tənzimlənməsinin sistemli şəkildə aparılması və maliyyə sektorunun müxtəlif səviyyələrinin düzgün formada qarşılıqlı əlaqədə olması yaranacaq riskləri azalda bilər.

2. Maliyyə liberallaşmasını systemsiz həyata keçirən ölkələrdə bank böhranlarının baş verməsi ehtimalı yüksəkdir. Buna görə də Azərbaycanda bu istiqamətdə sistemli işlərin görülməsi bank böhranlarının mənfi təsirini azalda bilər.

3. Maliyyə sistemi güclü olan ölkədə maliyyə liberallaşması bank böhranı riskini azaltdığı üçün bu sahədə tənzimlənmə və nəzarət mütəmadi olaraq aparılması gələcəkdə analoji problemlərin yaranmamasına öz müsbət təsirini göstərə bilər.

4. Maliyyə-kredit təşkilatları ölkədə məşğulluq səviyyəsinə ciddi təsir edir. Belə ki, maliyyə-kredit təşkilatlarının optimal fəaliyyəti ölkədə pul axınının effektiv dövr etməsinə səbəb olaraq iqtisadiyyatın canlanmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına təsir edə bilər.

5. Maliyyə-kredit təşkilatlarının bütün iqtisadiyyata əlçatan olması ölkənin tədiyyə balansına ciddi təsir edir. Bu təşkilatlar cari əməliyyatların davamlılığının təmin edilməsinə, xarici ticarət kəsinin azaldılmasına, məzənnə qiymətləndirməsinə təsiri əhəmiyyətli səviyyədədir. Buna görə də iqtisadiyyatda maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyəti hər sahə üzrə araşdırılması və mövcud

problemlərin aradan qaldırılması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir edə bilər.

6. Gəlir bölgüsü bərabərsizliyi ilə maliyyə-kredit təşkilatlarının əlçatanlığı arasındakı da sıx əlaqə vardır. Belə ki, maliyyə sisteminin güclü olduğu ölkələrdə iqtisadiyyat optimal gəlir bölgünü həyata keçirə bilər və insanların gəlirləri yüksək səviyyədə olur. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycanda maliyyə-kredit təşkilatlarının əlçatanlığı (ipoteka kreditlərində aşağı faiz dərəcəsi və s.) iqtisadiyyatın sosial aspektdən inkişafına müsbət təsir edə bilər.

7. Azərbaycanda müflisləşmiş maliyyə institutları və onların sayının kəskin azalması iqtisadiyyata ciddi təsir etmiş, əhalinin banklara olan inamı zədələnməmişdir. Banklara qoyulan əmanətlərin azalması bu sahədə baş verən krizi daha da artırmışdır. Bu kimi halların qarşısının alınması üçün hüquqi bazanın yenidən qiymətləndirilməsi və boşluqların aradan qaldırılması bu kimi halların qarşısını ala bilər.

8. Bankların müflisləşməsi iqtisadiyyatın real sektoruna ciddi təsir etmişdir. Bildiyimiz kimi, real sektorun tərəqqisi hər bir dövlətin iqtisadi stabilliyinin və sosial aspektdən dayanıqlılığının əsas şərtini formalaşdırır. Ancaq istehsalat sahəsində problemlər həll edilmədikcə, banklar qeyd edilən sahələrə kredit verməyi riskli görürlər. Bu kimi problemləri həll etmək üçün ixtisaslaşdırılmış maliyyə-kredit təşkilatlarının yaradılması müsbət təsir edə bilər.

9. İqtisadiyyatı təşviq etmək məqsədilə maliyyə-kredit təşkilatları üzrə aparılacaq inzibati tədbirlər gözlənilən səmərəni verməyə bilər. Çünki aparılacaq ciddi inzibati metodlar bank sahəsinə zərbə endirə bilər. Bu zaman stimullaşdırıcı fəaliyyətlər hazırlanmalıdır. Belə ki, əgər ölkənin bankları real sektoru birbaşa olaraq maliyyələşdirmədə maraqlı olursa, onda onları dolayı qaydada maliyyə vəsaiti ilə təmin etmək mümkündür. Real sektorda dolayı yolla maliyyələşdirmənin həyata keçirilməsi, yerli malların istehlakı məqsədi ilə bankların kreditlərinin daha çox ayrılması bu istiqamətə müsbət təsir edə bilər.

10. Banklara əmanət yerləşdirən əmanətçilər bəzən sığorta hadisəsinin əhəmiyyətinə önəm vermirlər və fərqli faiz dərəcəsində əmanətlərini banklara

yerləşdirilər. Ancaq sığorta hadisəsi baş verdikdə kompensasiya əldə etmək üçün bu sahədə qanunvericiliyin öyrənilməsi və əmanətləri qanunla müəyyən edilmiş prinsiplər (faiz dərəcəsi və s.) üzrə banklarda yerləşdirilməsi, bu istiqamətdə əmanətçilərin biliyinin artırılması gələcəkdə əmanətçilərin qarşılaşa biləcəyi problemlərin qarşısını ala bilər.

11. Kredit təşkilatlarında qiymətləndirmə zamanı mütləq olaraq stress-testlər həyata keçirilməlidir. Bu testlər öz növbəsində kredit təşkilatlarında risk profilinə neqativ bir təsir göstərə bilən hadisələrin müəyyənləşməsi, onların qiymətləndirilməsi məqsədilə aparılır. Stress testlərin keçirilməyinin nəticəsi olaraq bank kapitalının baş verən şoklara dözümlülük səviyyəsi, baş verən şoklar zamanı onların məruz qalacağı maksimum zərərlər və fəaliyyətlərindəki müxtəlif boşluqlar müəyyənləşməlidir. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin həcmindən və apardığı fəaliyyətin mürəkkəbliyinə uyğun stress test modelləri qurulur. Bu testlərin heç olmasa il ərzində bir dəfə aparılması maliyyə-kredit təşkilatlarının qarşılaşa biləcəyi riskləri azalda bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2019-cu il və Ortamüddətli Dövr üçün Pul Siyasətinin Əsas İstiqamətləri Barədə Bəyanatı, <https://uploads.cbar.az/assets/b8204b6da30e6b76600a36009.pdf>.
2. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 16 yanvar 2004-cü il.
3. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Qanunu, 5 dekabr 2009-cu il № 933-IIIQ.
4. “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”ın təsdiq edilməsi haqqında Qərar”, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının 30 yanvar 2019-cu il.
5. “Kredit ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2 may 2000-ci il tarixli.
6. “Müflisləşmə və iflas haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 iyun 1997-ci il tarixli .
7. Səhmdar cəmiyyətlərində dövlətə məxsus səhmlərin idarəetməyə verilməsi QAYDALARI, 6 iyun 2007-ci il.

Xarici dildə

1. A.D.Kunt, T.Beck və P.Honohan (2008) “Finance for all? Policies and Pitfalls in Expanding Access”, Washington, DC, World Bank.
2. ACPR (11 June 2018) “The French banking system”, Reverse Roadshow French Banks, Paris.
3. C.A.E.Goodhart (2010) “The emerging new architecture of financial regulation”, Bangkok.
4. C.E.Weller (1999) “Financial crises after financial liberalization: Exceptional circumstances or structural weakness?”, University of Bonn.
5. C.Goodhart (2011) “The changing role of central banks - Financial History

- Review”, Volume 18, Issue 2, ss.135-154.
6. Dominic Roberts (April 2015) “Exploring risk perception and management in U.K banks”, <http://repository.essex.ac.uk/15525/1/Corrected%20Thesis.pdf>.
 7. E.Prasad, R.Rajan vø A.Subramanian (2017) “Foreign Capital, Economic Growth”, Brookings Papers.
 8. EBF (2018) “Banking in Europe: EBF Facts & Figures”, <https://www.ebf.eu/wp-content/uploads/2018/09/Banking-in-Europe-2018-EBF-Facts-and-Figures.pdf>.
 9. FSB (4 February 2019) “Global Monitoring Report on Non-Bank Financial Intermediation 2018”.
 10. F.Fabbozi vø F.Modigliani (2010) “Capital Markets: Institutions, Instruments, and Risk Management”, Prentice Hall, 6th ed.
 11. F.Mishkin (2007) “The Economics of Money, Banking, and Financial Markets”, 8th edition, Boston.
 12. F.S.Miskin vø G.E.Stanley (2015) “Financial Markets and Institutions”, 8. Baskı, New Jersey, USA, Pearson Education Inc.
 13. G.Nicoló, P.Honohan vø A.Ize (2013) “Dollarization of bank deposits”, *Banking and Finance*, №29, 76–86.
 14. J.Madura (2010) “Financial Markets and Institutions”, 9. Baskı, South-Western Cengage Learning.
 15. Model risk management principles for stress testing, Bank of England, Policy Statement, PS7/18, April 2018, <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/prudential-regulation/policy-statement/2018/ps718>.
 16. R.Barro vø S.Martin (2012) “Economic Growth”, 4 edit, Cambridge.
 17. R.H.Wade (2001) “Finance & Development”, *The Rising Inequality of World Income Distribution*, Volume 38, Number 4.
 18. R.Macey (2012) “The corporate governance of banks”, New York.
 19. Richard Hildreth (2015) “The History of Banks: To Which Is Added, a Demonstration of the Advantages and Necessity of Free Competition In the Business of Banking”, Batoche Books Kitchener, 5th edit.

20. TJeff Madura (2010) “Financial Markets and Institutions”, 9. Nəşr, South Western Cengage Learning.
 21. Wouter J. den Haan, Steven W. Sumner and Guy M. Yamashiro (2007) “Bank loan portfolios and the monetary transmission mechanism”, Journal of Monetary Economics, 54, 3904-924.
 22. Vincent Tournié (2013) “The Crisis and the French Savings Banks”, World Savings Banks Institute.
-
1. A.Nurhan (2012) “Bankacılık Uygulamaları”, Andol Yayın, 2.nəşr, s.21-22.
 2. Erdal Aslan (22 Haziran 2012) “Bankacılık sektörü yeniden yapılandırma proqramı”, İstanbul.
 3. Filiz Yetiz (2016) “Bankaçılığın Doğuşu Ve Türk Bancaçılık Sistemi”, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,9(2), 107-117.
 4. İsmail Türk (2015) “Maliye Politikası”, Savaş Kitap ve Yayınevi.
 5. Önder Yılmaz (2018) “Banka Dışı Finansal Kurumlar Ve Muhasebe Uygulamaları (Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri)”, Finansal Kurumlar Birliğı.
 6. Turgut Tursoy (30 April 2018) “Risk management process in banking industry”, Near East University, Munich Personal RePEc Archive, https://mpira.ub.uni-muenchen.de/86427/1/MPRA_paper_86427.pdf.

İnternet resursları

1. <https://www.cbar.az/page-4/history>
2. <https://www.fimsa.az>
3. <https://www.stat.gov.az>
4. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
5. <https://www.stat.gov.az/source/industry/>
6. <https://en.trend.az/>
7. <https://azertag.az/>
8. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-4266024>

9. <https://adif.az/>
10. <https://adif.az/news/sigorta-hadissi-bas-vermis-banklarin-qorunan-mantcilrin-kompensasiya-odnisi-bard-2>
11. <http://www.stateproperty.gov.az/index.php/az/f%C9%99rmanlar/362-s%C9%99hmdar-c%C9%99miyy%C9%99tl%C9%99rd%C9%99-d%C3%B6vl%C9%99t%C9%99-m%C9%99xsus-s%C9%99hml%C9%99rin-idar%C9%99etm%C9%99y%C9%99-verilm%C9%99si-qaydalar%C4%B1>
13. <http://www.bddk.org.tr/>
14. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylik/>
15. https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp
16. <https://www.export.gov/article?id=France-Banking-Systems>
17. https://acpr.banquefrance.fr/sites/default/files/medias/documents/20180611_cacib.pdf

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Bank təşkilatlarının təşəkkülü	12
Cədvəl 2. Əhalidən cəlb olunmuş əmanətlər (mln. manat)	38
Cədvəl 3. İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	39
Cədvəl 4. Fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı (mülkiyyət növlərinə görə), vahid	42
Cədvəl 5. Məhsul istehsalına sərf edilmiş xərclərin strukturu, yekuna nisbətən, faizlə	43
Cədvəl 6. Banklara ödənilmiş kompensasiya məbləği	50
Cədvəl 7. 2018-ci ildə ən yüksək nizamnamə kapitalına sahib 10 bank	61
Cədvəl 8. Türkiyədə əmanət banklarının və şöbələrinin sayı, 29.04.2019	65
Cədvəl 9. Türkiyədə bankların verdiyi ümumi kreditlər və problemlə kreditlərin həcmi, lirə	67
Cədvəl 10. Fransada 6 əsas bank qrupu üzrə nəticələr	69

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyət döngüsü	13
Şəkil 2. Maliyyə-kredit təşkilatlarının balans hesabatı	15
Şəkil 3. Maliyyə-kredit təşkilatları arasında pul axını	16
Şəkil 4. Maliyyə-kredit təşkilatlarının iqtisadiyyatın inkişafına təsiri mexanizmi	18
Şəkil 5. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun sığorta ehtiyatlarının formalaşdığı mənbələr	45
Şəkil 6. "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Qanununa əsasən sığortalanmayan əmanətlər	47
Şəkil 7. "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Qanuna əsasən əmanətləri sığortalanmayan şəxslər	48
Şəkil 8. Risklərin idarəedilməsi üzrə taktikalar	55
Şəkil 9. Risklərin müəyyənləşməsi metodları	57
Şəkil 10. Maliyyə çətinliklərində tətbiq edilə bilən həll prosesləri	64
Şəkil 11. 2017-ci il üçün problemlı kreditlərin dinamikası	70